

Sveriges lantbruksuniversitet
Swedish University of Agricultural Sciences

Fakulteten för landskapsarkitektur,
trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

ATT FÖRNICHTA DET VILDA

Agnes Nordin
To perceive the wild

Självständigt arbete, 30 hp
Landskapsarkitektprogrammet
Alnarp 2014

Att förnimma det vilda
To perceive the wild

Agnes Nordin

Handledare: Caroline M. Hägerhäll, SLU, institutionen för arbetsvetenskap, ekonomi och miljöpsykologi

Examinator: Anna Jakobsson, SLU, institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Bitr. examinator: Peter Dacke, SLU, institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Master Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0775

Ämne: Landskapsarkitektur

Program: Landskapsarkitektprogrammet

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2014

Omslagsbild: Agnes Nordin, 2014

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Det vilda, Landskapsarkitektur, Upplevelser i det vilda, Det vilda i staden

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

SAMMANDRAG

Att förnimma det vilda utforskar det vilda som fenomen, hur det konstitueras, upplevs och uttrycks i ett urbant sammanhang. Syftet med uppsatsen är att undersöka landskapsarkitekturens möjligheter att skapa goda - vilda - livsrum där det vilda låter sig förnimmas. Arbetet belyser ämnet utifrån ett västerländskt perspektiv och befinner sig i gränslandet mellan landskapsarkitektur, historia och miljöpsykologi. Arbetet gör ett besök i historiska skildringar av det vilda, i miljöpsykologins preferensstudier på vilda miljöer och tar slutligen en titt på hur det vilda i ett nutidsperspektiv tar sig uttryck i kulturellt formspråk.

Arbetet tar avstamp i historien och skildrar hur människor betraktat vildmarken från 1300-talet fram till slutet av 1900-talet. Det framkommer att det vilda har starka religiösa kopplingar och att det betraktats som en motpol till civilisationen. Adjektiv som sublimt, skrämmande och vördnadsfullt ger en fingervisning om hur vildmarken beskrivits. Vidare belyser examensarbetet det vilda som upplevelse. Här presenteras miljöpsykologiska preferensstudier på vilda miljöer. Uppskattade element i det vilda har bland annat visat sig vara klippor och stora block. Det vilda upplevs inte sällan i kontrast till stadens snabba tempo och en plats som väcker tankar om människans ursprung. Examensarbetet visar att det är möjligt att skapa goda livsrum som upplevs vilda, dock krävs en djupare studie om det vildas betydelse. I nutida stadsplanering tolkas det vilda i termer av friväxande vegetation, vilket i preferensstudier emellertid visat sig vara mindre uppskattat av folk i allmänhet.

Nyckelord: Det vilda, Landskapsarkitektur, Upplevelser i det vilda, Det vilda i staden

ABSTRACT

The thesis *To perceive the wild* explores the wild as a phenomenon, how it is constituted, experienced and expressed in an urban context. The purpose of this paper is to examine landscape architecture's possibilities to create enjoyable urban spaces where the wild can be perceived. The thesis highlights the subject from a Western perspective and lies in the boundary between landscape architecture, history and environmental psychology. The paper makes a visit to the history books and their descriptions of the wild, to the environmental psychology regarding wild environments and also takes a look at how the wild in a contemporary perspective finds expression in cultural idiom.

The paper builds on the history and depict how people looked at the wilderness from the 1300s until the end of 1900s. It appears that the wild has strong religious connections and that it is regarded as an antithesis to civilisation. Adjective as sublime, terrifying and reverent are all expressions which give a hint of how the wilderness is described. Further the thesis highlights the wild from an experience perspective. Preference studies in wild environments are here presented. Rocks and stones have proved to be appreciated elements in the wild. The wild is often perceived as a contrast to the city's pace and a place that evokes thoughts of human origins. The thesis shows that it is possible to create enjoyable urban spaces that are experienced as wild, however, a deeper study of the meaning of "the wild" is required. In a contemporary planning perspective the wild is articulated as free-growing vegetation, which in preference studies is proved to be a less popular feature.

Keywords: Det vilda, Landskapsarkitektur, Upplevelser i det vilda, Det vilda i staden

FÖRORD

Examensarbetet undersöker landskapsarkitekturens möjligheter att skapa goda livsrum där det vilda låter sig förnimmas. Den som i examensarbetet försöker finna explicita förklaringar på vad som menas med det vilda kommer att leta förgäves. I konventionell mening saknar begreppet en tydlig och avgränsad definition. Ett försök av precisering av begreppet framgår i examensarbetet som helhet. Arbetet kan beskådas som en uppfinningsrik ansats för fortsatta studier om det vildas betydelse för den urbana människan.

Ett stort tack till min handledare Caroline M. Hägerhäll, agronomie doktor i landskapsarkitektur, för givande samtal och vägledning. Jag vill även tacka Torgny Nordin för skarpsynta kommentarer och ett idogt lyssnande. Vidare riktas ett stort tack till Marie Ulfsson för snillrika språkkommentarer och till Erik Fälth för stöd, tips och synpunkter. Slutligen, tack till min mormor, Marianne Johansson, som uppmuntrat och entusiasmerat mig under mina år på Landskapsarkitekturprogrammet.

Agnes Nordin
Lund den 2 september

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammandrag	3
Abstract	4
Förord	5
Innehållsförteckning	6
Figurförteckning	8
1. INLEDNING	10
Bakgrund	10
Frågeställningar	11
Personlig bakgrund	12
Frågeställningar- förklaring	14
Syfte och mål	14
Tre ämnesområden- bakgrund	15
Examensarbetets tre ämnesområden	15
Ämnesområdet historia	16
Ämnesområdet miljöpsykologi	16
Ämnesområdet landskapsarkitektur	17
Metod	18
Kapitelförklaring	20
Källkritik	23
Tillämpning- Ett berg kan förflytta tron	23
Avgränsning	24
Begreppstolkningar	24
2. DET VILDAS HISTORIA	25
Begreppsutredning	26
En kontrast till kulturlandskapet	28
Ett skrämmande fenomen	29
Ett ansenligt resmål	30
1900-talets åskådning	33

3. DET VILDA I UPPLEVELSEN	35
Att värna det vilda	36
Människan, naturen och evolutionen	37
Att utforska upplevelser	38
Preferensstudier av det vilda	39
Det vildas estetik	41
Det vildas dualism	43
Det vilda- en urban uppfinning?	46
Matematik förklarar fascination för det vilda	46
 4. DET VILDA I STADEN	 49
Det vilda i planering	50
Vild växtlighet	52
The High Line- en urban vildhet?	54
Det offentliga rummet som minnesplats	55
Att efterlikna naturens processer	56
Naturen som symbol	58
 5. ETT BERG KAN FÖRFLYTTA TRON	 61
 6. AVSLUTANDE REFLEKTION	 63
Arbetets metod	64
Hur konstitueras det vilda?	65
Vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?	67
Kan det vilda skulpteras med kulturens formspråk?	68
Huvudfrågeställning	69
Slutsats	70
Vidare forskning	70
 7. REFERENSER	 71

FIGURER

Om inte annat anges under figuren är den skapad av Agnes Nordin. Samtliga bildkällor i examensarbetet är Wikimedia commonsbilder.

”Skogen är mer än pappersmasseresurs och tillväxtens energiplantage [...] det är dags att tänka efter vad vi fick av den och att värna den vilda resten”.

Ekman, 2007, s. 10

1. INLEDNING

BAKGRUND

Urbaniseringen har resulterat i att storstädernas stadskärnor förtätas i strävan efter mer effektiva samhällen (Magnusson, 2012). Enligt Bengtsson (2013) är det stadens grönområden som är offer i stadens sammanpressning. Bengtsson pekar på ett bristfälligt samhälleligt engagemang i den urbana naturen och menar att det är förkastligt med tanke på att nio av tio svenskar idag bor i en tätort. Även Sachet (2008) hävdar att det ägnas för lite uppmärksamhet åt urbana miljöers grönytor. Skribenten understryker att den urbana grönskan inte endast rör parker, stadsskogar, privata trädgårdar och kolonilotter, utan även grönskan i gaturummen (Ibid.) Ståhle (2013) lyfter fram konflikten mellan förtätning och grönområden och frågar sig vad förtätning får för konsekvens för livet i staden. Enligt författaren står dagens arkitekter inför en motstridig utmaning, dels att värna förtätning och dels att bistå en rumslig aspekt. Detta illustreras av hur arkitektkontor idag utmanar gränser för täthet. Exempelvis integrerar det danska kontoret BIG och engelska FOA parklandskap i och ovanpå arkitekturen. Idag handlar det om att förena många kvaliteter på en begränsad yta (Ibid.)

Av ovanstående källor förstås att urbaniseringen har lett till att grönskan åsidosätts. Varför behövs det mer gröna inslag i våra städer och varför riskerar den gröna planeringsaspekten att hamna i skymundan? Thorsson et al. (2012) anser att grönskan är synnerligen viktig i en tätbebyggd stad. Den är betydelsefullt för rekreation, hälsa och välbefinnande, biologisk mångfald, lokalklimat och för att främja en hållbar stadsutveckling. Dessutom har forskningen påvisat att vistelse i grönområden kan leda till lindring och förebyggande av ohälsa (Ibid.) Gustavsson (2009) understryker att livet i staden kan leda till att förståelsen för levande miljöer minskar. Urbaniseringen kan innebära en risk för att levande processer uppfattas främmande då människan mestadels lär sig saker inomhus. Landskapsarkitekturen står idag inför en utmaning, att balansera ett konceptuellt tänkande med naturens dynamiska karaktär (Ibid.) Nordh (2010) är inne på ett liknande spår. I hennes avhandling, *Restorative components of small urban parks*, understryks att de kategorier som jämförs, stad kontra naturmiljö, är för generella i sina karaktärer. Hägerhäll (2005) anser att det är väsentligt för landskapsarkitekter att förstå hur upplevelser av landskapet fungerar och vad som kan anses vara universellt. Ett nytt sätt att arbeta vidare på inom forskningen skulle kunna vara att tänka mer innovativt på vad naturlika kvaliteter är för något och om den byggda miljön kan tillskrivas naturlika egenskaper (Ibid.).

Sedan ett par decennier tillbaka är inslag av vild natur i staden ett omskrivet ämne som möter stor kritik (Körner och Kowarik, 2005, Jorgensen, 2004). Kowarik och Körner (2005) skildrar detta tillsynes nya perspektiv på urban växtlighet. På 1970-talet upptäckte ekologiska forskare vild natur i städernas nedläggningsområden. Författarna kallar denna typ av natur den nya vilda naturen och de menar att den skapar nya möjligheter för ekologiska och sociala funktioner i staden (Ibid.). Även Jorgensen (2004) belyser den vilda naturen och menar att på grund av en polariserad debatt förknippas ofta den vilda naturen i staden med övergivna platser. Hon ställer sig frågan om den vilda naturen i staden är dömd att misslyckas (Ibid.). Likaså Aspenström (2008) tangerar ämnet

och exemplifierar the High Line i New York, en övergiven järnväg som omvandlats till promenadstråk, som en plats med vilda egenskaper. Skribenten benämner projektet som spektakulärt och menar att den omgjorda platsen representerar en ny typ av park med urban vildvuxen grönska (Ibid.). Dock finns en kritisk faktor. Rink (2005) poängterar att det vilda i vissa sammanhang betraktas som en manifestation av ekonomisk nedgång. Vidare beskådas otuktad grönska med allmän skepsis och den kan upplevas omotiverad för stadsbon (Ibid.)

Enligt Aspenström (2008) har urbaniseringens påverkan på skog och vildmark triggat en nostalgi. Med bakgrund av den pågående förtätningsproblematiken och vürmen för vilda inslag i staden väcktes idén till detta examensarbete. Bakgrunden till valet av ämne, det vilda, är en nyfikenhet på hur det vilda kan tänkas beskrivas och upplevas. Funderingar som om det vilda låter sig beskrivas, vilka känslor som skapas i det vilda och om det vilda låter sig efterliknas på andra sätt än av naturen självt är bakgrunden till att arbetet skrivs.

För att kunna ta reda på hur det vilda beskrivs, hur det upplevs och om det låter sig efterliknas fordras ett tvärvetenskapligt examensarbete. Det vilda är och har varit en viktig fråga för landskapsarkitekturhistorien. Syftet med examensarbetet är emellertid inte att belysa det inomvetenskapliga utan att vidga perspektivet och utforska andra källor inom relevanta ämnesområden. Att skapa goda livsrum i staden som upplevs vilda leder in på uppsatsens frågeställningar.

FRÅGESTÄLLNINGAR

Vilka möjligheter har landskapsarkitekturen att skapa goda livsrum där det vilda låter sig förnimmas?

- *Hur konstitueras det vilda?*
- *Vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?*
- *Kan det vilda skulpteras med kulturens formspråk?*

PERSONLIG BAKGRUNDSBESKRIVNING

I dagens urbana landskap har grönskan en mer eller mindre tuktad karaktär. När jag läser Lisberg Jensens (2011) artikel *Skogens svärfångade värden* väcks en oro i mig. Författaren frågar sig om vi i framtiden kommer att leva som främmande grannar till en alltmer folktom, rationellt skött, men mytomspunnen skog? (Ibid.) Lisberg Jensens text leder mina tankar till sommartorpet i Västergötland. Där, vid stengärdesgården älskar min mormor att sitta om sensomrarna och lyssna till asplöven. Det susande ljudet får henne att minnas tillbaka på sin barndom. Naturen finns i oss människor, den väcker minnen och associationer och inom litteraturen inte sällan använd som metafor. När jag var liten och bodde i Göteborg lekte jag ofta på Elefantberget, en klippa som liknade just en elefant. Jag minns att jag satt på dess vänstra öra och spejade ut över skolgården. Nu bor jag i Lund, en stad placerad på slätten, och det tog inte många månader förrän jag kände en längtan till höjdernas utsiktspunkter.

Som bakgrunden beskrev lever vi i en tid där städer förtätas och där den gröna aspekten inte sällan negligeras. Naturen känns mer och mer som ett exklusivt inslag, i synnerhet otuktad natur. Jag fascinerar av den vilda naturen och särskilt idén om dess plats i staden. Dock tycks det vilda tillhöra naturens förlorare och jag frågar mig, varför? Möjligen associeras den till öde och hotfulla platser. Men är vildvuxen grönska det enda svaret på hur det vilda kommer till uttryck i staden? Kanske finns det fler uttryck, uttryck som inte är dömda att bemötas med ett avståndstagande? Jag tror att människan känner en dragning till den icke dresserade naturen, och de känslor hon där möts av. Den engelska parken skapade genom sina pittoreska inslag och sin motsats till den franska regelbundna stilen en trygg rysning. En rysning jag fascinerar av.

Med den här uppsatsen ser jag min chans att fördjupa mig i det vilda som fenomen och upplevelsevärde och utforska vilka möjligheter landskapsarkitekturen har att skapa goda livsrum som upplevs vilda i en alltmer urbaniserad värld. Min hypotes är att det går att förnimma det vilda i staden och att det kan resultera i något häpnadsväckande. För att återknyta till Elefantberget; minnet kan tyckas trivialt, men jag tror att berg är något vi människor fascinerar av. Jag följer National Geographic på Instagram och perioden 9 januari- 13 februari 2014 lades hela 37 bilder av berg upp på deras Instagramsida (se fig. 1 s. 13) Kanske är berg stadens nya vilda?

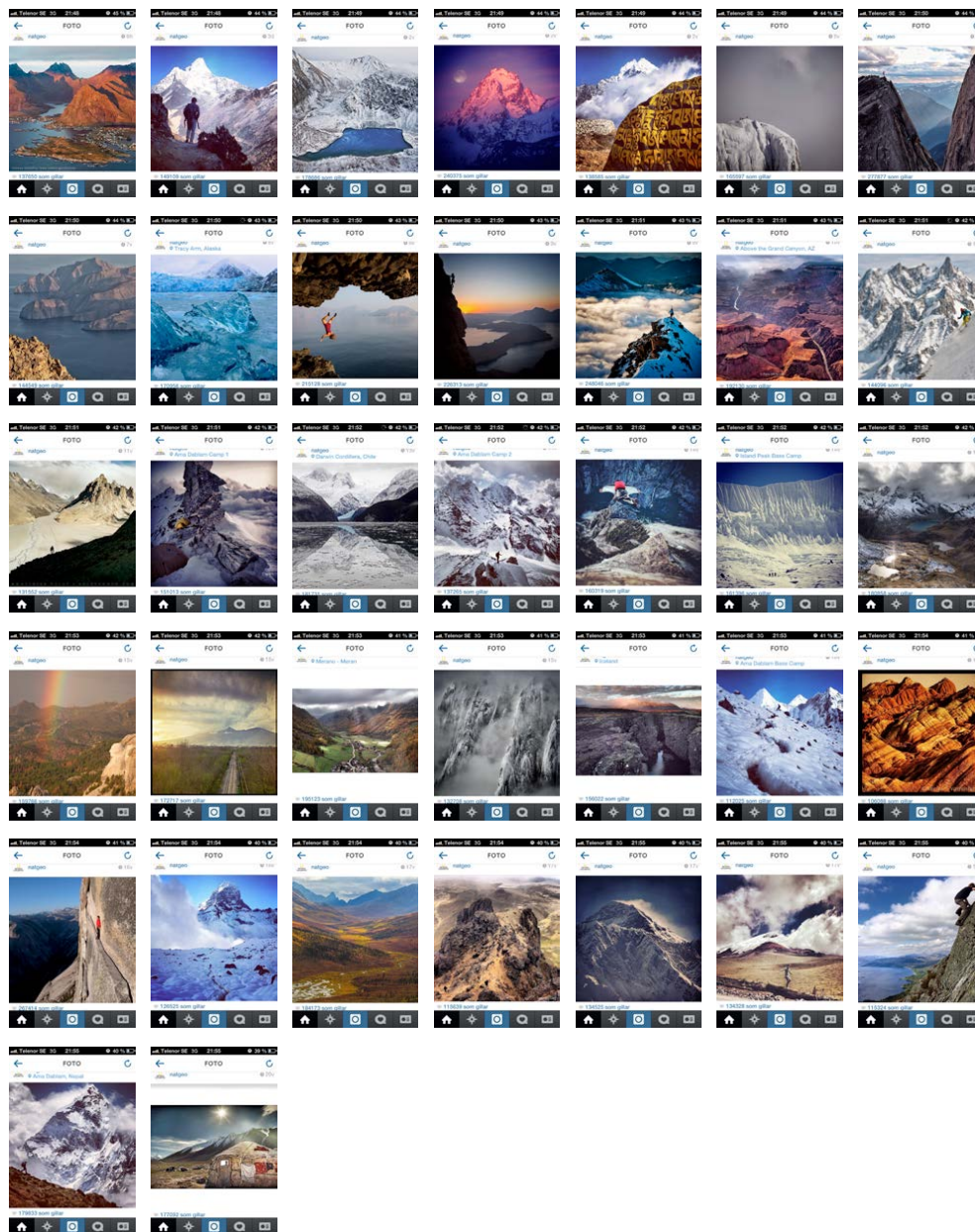

Fig.1 National Geographics 37 bilder på berg, 2014. Bild skapad av Agnes Nordin, 2014.

FRÅGESTÄLLNINGAR- FÖRKLARING

Frågeställningarna är närbesläktade och flyter till viss del in i varandra men de kan även skiljas ut från varandra. Frågeställningarna är lika på det vis att samtliga syftar till att utforska det vilda på olika vis. Examensarbetet visar dels att det finns kopplingar mellan frågorna och dels att några absoluta gränser inte går att skilja ut. Exempelvis kan den första underfrågan, *Hur konstitueras de vilda*, besvaras liknande den andra underfrågan - *Vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?*. Till viss mån är frågeställningarna kopplade till examensarbetets ämnesingångar och då indirekt till hur kapitlen är framställda. En närmare förklaring till detta finns att läsa under rubrik *Tre ämnesområden- bakgrund* (s.15). Frågeställningarna är breda och förklaringen till det är att den valda metoden för examensarbetet är utforskande och sökande. Mer om metoden går att läsa under rubrikerna *Metod och kapitelförklaring* (s. 18, 20).

Övergripande frågeställning samt underfrågor:

Vilka möjligheter har landskapsarkitekturen att skapa goda livsrum där det vilda låter sig förnimmas?

- *Hur konstitueras det vilda?*
- *Vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?*
- *Kan det vilda skulpteras med kulturens formspråk?*

SYFTE OCH MÅL

Arbetet ämnar utforska vad som konstituerar det vilda och syftar till att öka kunskapen om de bakomliggande faktorerna till hur det vilda upplevs. Syftet är även att ta reda på hur det vilda uttrycks i ett nutida urbant sammanhang och undersöka möjligheterna att skapa goda livsrum där det vilda låter sig förnimmas. Vidare är syftet att belysa företeelser som är kopplade till det vilda och hitta exempel på hur det vilda kommer till uttryck i ett urbant sammanhang. Målet är att ta reda på vad det är människan fascinerar av och upplever positivt i det vilda samt visa på hur naturen kan inkorporeras i staden på ett nytt sätt.

TRE ÄMNESOMRÅDEN- BAKGRUND

Bakgrunden till valet av ämne, det vilda, är ett personligt intresse och en nyfikenhet på hur det vilda kan tänkas beskrivas. Funderingar som om det vilda låter sig beskrivas, vilka känslor som skapas i det vilda och om det vilda låter sig efterliknas är ett axplock av de tankar som cirkulerade i arbetets inledande fas. För att kunna ta reda på hur det vilda beskrivs, hur det upplevs och om det låter sig efterliknas fordrades ett tvärvetenskapligt examensarbete med olika ämnesingångar. Examensarbetet har helt igenom inneburit ett sökande och inte till en början uppgjort system. Valet av ämnesområden beskrivs och motiveras under nedanstående rubriker.

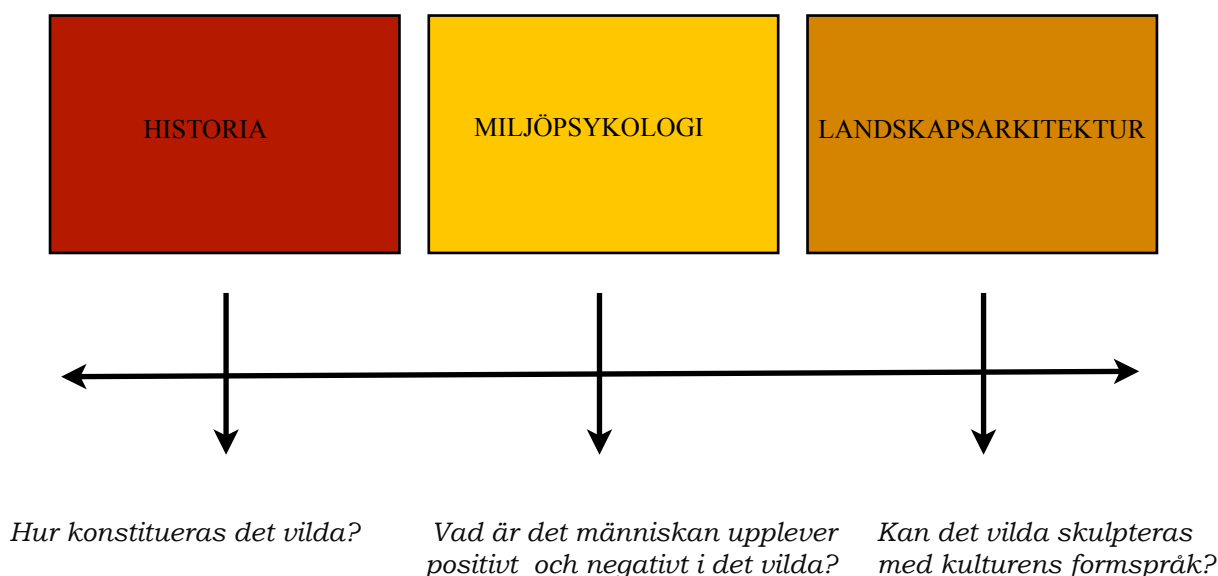

Fig 2. Examensarbetets tre ämnesområden. Pilarna illustrerar att examensarbetets frågeställningar till viss del går in i varandra och därför låter sig besvaras av de tre olika ämnesområdena. Figur skapad av Agnes Nordin, 2014.

EXAMENSARBETETS TRE ÄMNESOMRÅDEN

Examensarbetet står på tre ben: miljöpsykologi, historia och landskapsarkitektur. Det ska understrykas att arbetet inte ämnar att vara heltäckande. Examensarbets övergripande fråga, *Vilka möjligheter har landskapsarkitekturen att skapa goda livsrum där det vilda låter sig förnimmas?*, besvaras genom tre underfrågor: *Hur konstitueras det vilda?*, *Vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?* och *Kan det vilda skulpteras med kulturens formspråk?*. Som nämnts under syfte och mål kan respektive frågeställning till viss del härledas till ett specifikt ämnesområde. Eftersom att frågorna är breda och komplexa finns det inget entydigt svar på vilket ämnesområde som bäst belyser en viss frågeställning. Dock ska det poängteras att examensarbetets tre respektive kapitel ämnesmässigt följer de valda ämnesområdena. På detta vis kan därför de olika frågeställningarna besvaras utifrån enskilda kapitel. Syftet med att dela upp examensarbetet ämnesmässigt är delvis att belysa ämnet, det vilda, på ett så överskådligt sätt som möjligt samt att skapa en transparens mellan

frågeställningarna och uppsatsen för att på detta vis göra ämnet, det vilda, mer greppbart för läsaren. Det ska understrykas att källorna i respektive kapitel inte strikt följer ämnesinriktningarna. Exempelvis dyker kulturgeografi och estetik upp. Detta förklaras närmare under nedanstående rubriker där de olika ämnesområdena beskrivs och där de olika kapitlen introduceras (s. 16-18).

ÄMNESOMRÅDET HISTORIA

Den första underfrågan, *Hur konstitueras det vilda?*, besvaras i huvudsak av kapitel ett, *Det vildas historia* (s. 25), som ger en genomgående begreppsutredning av det vilda. Dock ska understrykas att även kapitlet *Det vilda i upplevelsen* (s. 35) till viss del svarar på frågeställningen. Med begreppet konstitution avses i denna uppsats vad som bygger upp det vilda och vad som gör det vilda vilt. Inom ramen för detta examensarbete kan konstitueras närmast liknas vid åskådas eller uppfattas. Då landskapsarkitektens roll bland annat kan vara att skapa vilda platser är det viktigt att känna till vad som finns skrivet om det vilda. Historia har valts som ämnesingång därför att det lämpar sig bra för att få just en sådan överblick. Historia är ett stort och brett ämne som endast det hade kunnat belysa det vilda för att åstadkomma en fullgod uppsats. Därför utgör ämnesområdet inom ramen för denna uppsats en mindre del av ämnesområdet, om än så spännande, för att belysa det vilda. Mer om kapitlets innehåll och källor under rubrik *Kapitelförklaring* (s. 20).

ÄMNESOMRÅDET MILJÖPSYKOLOGI

Den andra frågeställningen, *Vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?*, besvaras huvudsakligen av ämnesområdet miljöpsykologi som är representerat i examensarbetets kapitel *Det vilda i upplevelsen* (s.35). Det ska återigen understrykas att frågeställningarna delvis går in i varandra och därför kan besvaras utifrån någon annan av de övriga ämnesingångarna. En reflektion kring detta finns att läsa i den avslutande reflektionen (s.67). Miljöpsykologi har valts som det andra ämnesområdet därför att det är ett område som är relevant för landskapsarkitektur och för examensarbetets ämne, det vilda. På Landskapsarkitekturprogrammet vid SLU i Alnarp har jag läst masterkursen *People and Enviroment* i vilken samspelet mellan den sociala och den fysiska miljön studerades. Miljöpsykologin fokuserar på att förbättra bland annat utomhusmiljöer och människans samverkan med dessa. Som landskapsarkitekt är det väsentligt att ha kunskap om hur människan interagerar med sin miljö och därför lämpar sig ämnesområdet bra för att studera vad det är människan upplever positivt och negativt i det vilda. Då miljöpsykologi i sig är ett tvärvetenskapligt ämne har skribenterna bakom källorna i detta kapitel olika professioner. Mer om kapitlets innehåll och källor under rubrik *Kapitelförklaring* (s. 20).

ÄMNESOMRÅDET LANDSKAPSARKITEKTUR

Den tredje underfrågan, *Kan det vilda skulpteras med kulturens formspråk?* besvaras huvudsakligen av det tredje ämnesområdet, landskapsarkitektur. I examensarbetet avser ordet formspråk något som är skapat av människan och där skaparen har hämtat inspiration från ett plats och/eller upplevelse i naturen i syfte att skapa något som ger en förnimmelse av att befinna sig på en sådan plats under en viss tid. Varför landskapsarkitektur valts som ämnesområde (LÄS huvudsakligen) för att belysa underfråga tre har att göra med att landskapsarkitektur är en kreativ profession där en del landskapsarkitekter i skapandet av urbana platser bland annat arbetar på ett artificiellt sätt. Mer om kapitlets innehåll och källor under rubrik *Kapitelförklaring* (s. 20).

Det ska understrykas att examensarbetet endast glimtvis behandlar landskapsarkitekturhistorien. Det vilda har historiskt sett genomsyrat landskapsarkitekturen, dock är syftet med examensarbetet emellertid inte att belysa det inomvetenskapliga utan att vidga perspektivet och utforska andra källor inom relevanta ämnesområden. Dock är det viktigt att belysa hur vi förhållit oss till det vilda i staden sett från ett landskapsarkitekturperspektiv. Det finns en del skrivet om detta, i synnerhet inom trädgårdshistoria där det går att finna vilda inslag.

På utbildningen till landskapsarkitekt vid SLU i Alnarp var en av de första kurserna jag läste *Trädgårdens, parkens och landskapsarkitekturs historia*, i vilken jag introducerades till olika historiska park - och landskapsstilar i Europa. Gemensamt för trädgårdar och parker i städer är att de befinner sig i skärningspunkten mellan människans kontroll och den otämjda naturen. Av litteraturen framkommer att det vilda inom trädgårdshistorien bland annat har att göra med att värna inhemska växter och att låta dem växa fritt. Förhållningssättet till vilda inslag i städer har pendlat genom historien och det går att skönja olika riktningar. Nedan presenteras en glimt av hur landskapsarkitekturen närmat sig det vilda.

I Blennows bok *Europas trädgårdar* (1995) framgår att det funnits olika ideal gällande trädgårdars utformning och att detta resulterat i olika åsiktsyttringar. I kapitlet *Arts- and - craft rörelsens trädgårdar i England* blir det tydligt när Blennow beskriver reaktionerna på Blomfields bok *The Formal Garden in England* (1892). Boken var kontroversiell i den mening att Blomfield bland annat kritiserade H. E. Milners ondulerade landskap. Blomfield ansåg att landskapet var fast i arkitekternas och konstnärernas bojer och menade istället att trädgården skulle vara en förlängning av huset och att detta framförallt var arkitektens uppgift. Blomfields bok fick Robinson att reagera. Robinson var motståndare till den victorianska tidens kärlek till exotiska plantor (Blennow, 1995). Robinsons ideal var emellertid vilda inhemska växter och med sin bok *The Wild Garden* (1870) hämtar han inspiration från den inhemska vilda naturen (Ibid.).

Den engelska parken kan delvis ses som en översättning av den vilda, otuktade naturen på det vis att den genom sina pittoreska inslag och sin motsats till den franska regelbundna stilen skapade en trygg rysning. Det engelska landskapsidealet, med sina vidsträckta vyer och trädgrupper, har sitt ursprung i det öppna engelska parklandskapet som definierades som en efterlikning av en

orörd natur (Blennow, 1995). Stilen genomsyrades av konst och litteratur och var synonym till "landskapsträdgård", "det sentimentala" och "det känslösamma" (Ibid).

Det vilda är inte sällan förknippat med friväxande vegetation och förfall. Förfallet har historiskt både ansetts vackert och skrämmande. Ett exempel på en mycket uppskattad plats är Highgate, en förfallen begravningsplats i norra London som anlades 1839 (Hårde, 2001). Inne på Highgate står gravstenarna på trekvart, mossbekladda och med slingrande vildvuxen murgröna i varenda spricka. Hårde beskriver begravningsplatsen på två sätt, med sina öppna gravvalv ger den en närmast spöklik upplevelse samtidigt som där finns en ljusare sida- det är bedövande vackert och rofylld. Skribenten menar att förfallet förstärker skönhetsupplevelsen genom att vittna om tidens tand (Ibid.)

Sättet att betrakta det vilda, som friväxande vegetation med ett orört intryck, tycks stå för en tidlöshet inom landskapsarkitekturen. Roland Gustavsson (1981) har gett ut många publikationer om naturlika planteringar. Han översätter det vilda med friväxande vegetation och menar att naturlika planteringar kan ses som ett alternativ till en anlagd utemiljö. Enligt Gustavsson är naturlika grönytor ett sammanfattande begrepp för en mängd olika friväxande grönytor, alltifrån slutna till öppna (Ibid, s.19). Vidare menar Gustavsson att naturlikhet anger att en grönyta har en speciell karaktär som kan sägas ha stora likheter med vad som allmänt uppfattas som "natur" - alltså grönyta lik naturen i sin vegetationsbyggnad. Gustavsson menar att det finns en parallell till de så kallade "nature in cities", "ecological landscapes" "Der Naturgarten", vilka påträffas i bland annat England, Holland och Tyskland. Rapporten skrevs på 80-talet och då var naturlika planteringar i Sverige, enligt Gustavsson, ett förhållandevis nytt perspektiv på växtlighet i urbana sammanhang (Ibid.) Vidare menar Gustavsson att en grönyta med en stor inre variation innebär förutsättningar för naturupplevelser, upplevelse av årstidsväxlingar, skugga, sol och vindskydd.

METOD

Examensarbetet använder sig av en utforskande och sökande metod där tre huvudsakliga ämnesområden (sid. 14-18) refereras. Att metoden är utforskande och sökande innebär att ämnesområdena inte är så hårt styrda att de inte lämnar utrymme för andra inspel. Ämnesområdena beskrivs närmare under rubrik *Kapitelförklaring* (sid. 20-22).

Examensarbetet använder sig av litteratur som angreppssätt för att besvara frågeställningarna. Varför litteratur har valts beror på att ämnet, det vilda, främst skildras i text. Relevanta sökträffar har varit "*Sublime*", "*Det vilda*", "*Wilderness*", "*Wilderness experience*", "*Preference studies forestry*", "*Människans relation till skogen*", "*Skogen i den svenska folksjäl*", "*Mindsapes*" och "*Förnimmelse*".

Arbetet syftar till att utforska hur det vilda konstitueras, upplevs och uttrycks i ett nutida urbant sammanhang. Att *förnimma det vilda* utforskar det vilda som fenomen, hur det konstitueras, upplevs och uttrycks i ett urbant sammanhang. Adekvat kunskap har därför hämtats från ämnesområdena historia, miljöpsykologi och landskapsarkitektur. Källorna utgörs av facklitteratur,

vetenskapliga artiklar, forskningsrapporter och avhandlingar. Materialinsamling har främst skett via databaserna Google Scholar, Sveriges Lantbruksuniversitets sökmotorer Primo och Libris, och Lunds stadsbiblioteks databas LOVISA. Vidare har relevant kunskap funnits i skönlitteratur, artiklar och dagstidningar. Exempel på dagstidningar som använts som källor är Svenska Dagbladet och Göteborgs Posten, då i synnerhet tidningarnas kultursidor. Exempel på ett skönlitterärt verk som refereras är *Herrarna i skogen*, skriven av Kerstin Ekman (2007).

Examensarbetet förhåller sig till litteraturen på ett hermeneutiskt (se *begreppstolkning* s. 24) sätt. Enligt Patel och Davidson (2011) anser moderna hermeneutiker att metoden är användbar för tolkning av livsyttningar och mänskliga handlingar. Författarna skriver att det kan liknas vid tolkning av texter och språkliga utsagor. Vidare är det hermeneutiska synsättet ett förståelse - och tolkningssystem där forskaren intar en öppen roll (Ibid). För att kunna följa upp frågeställningarna har som nämnts olika typer av litteratur studerats och på så vis inneburit den öppna roll som här beskrivs. Även Sjöström (1994) belyser hermeneutiken och skriver att det objekt som studeras är företeelser sedda i sina sammanhang. Kunskapen som söks konstitueras av innebörder och intentioner av människor och företeelser sett i ett sammanhang utifrån tid, rum och mening (Ibid.). Vidare skriver Patel och Davidson (2011) att en forskare med detta synsätt närmar sig forskningsobjektet utifrån sin egen förståelse. Författarna menar att detta är en tillgång för forskaren och att det handlar om att betrakta helheten i forskningsproblemet. Det kallas holism vilket kan förklaras som att helheten är mer än summan av delarna. Enligt författarna pendlar forskaren mellan del och helhet och mellan olika synvinklar (Ibid.) Litteraturstudien syftar inte till att nå fram till en lag, utan att presentera olika tolkningar av det vilda. Patel och Davidsson (2011) anser att forskaren är fri att argumentera för den tolkning som uppfattas som den bästa.

För att möjliggöra en transparens genom arbetet belyses respektive frågeställning i en kronologisk ordning av examensarbetets olika kapitel. Under följande rubriker ges en presentation av de olika kapitlen och vilken litteratur som använts i respektive kapitel och varför.

KAPITELFÖRKLARING

DET VILDA I HISTORIEN - HISTORISK ÄMNESINGÅNG

I kapitlet studeras hur människan betraktat vildmarken från 1300-talet fram till slutet av 1900- talet. Då examensarbetet använder sig av en utforskande och sökande metod spretar källorna ämnesmässigt. Gemensamt för källorna är att de alla skildrar det vilda utifrån ett historiskt perspektiv. Ett användande av olika källor har inneburit en upptäckt av skribenternas likheter respektive olikheter i avseende på hur de betraktar det vilda. Att förhålla sig mer "öppet" till olika ämnen har resulterat i att författare som företräder olika professioner har fått komma med. Då examensarbetet är tvärvetenskapligt har det funnits en poäng med att ta med olika riktningar inom respektive ämnesområde. Utifrån ett par utvalda västerländska författare presenteras huvudsakligen det vilda som begrepp. En betydande referens för analysarbetet har varit William Cronon, professor i historia, geografi och miljöstudier. I kapitlet refereras Cronons egna texter ur hans antologi *Uncommon ground* (Cronon, 1995). Vidare är skribenterna Roderick Nash, professor i historia och miljövetenskap och Karin Johannisson, professor i idé- och lärdomshistoria representerade i detta kapitel. Dessa forskare tangerar ämnesområdet historia och varför just dessa valts ut har att göra med att deras olika ingångar och expertis ger en intressant grund för examensarbetets analytiska utforskande. Varför kapitlet fått namnet *Det vilda i historien* har att göra med att det vilda, som fenomen, är förbigånget och till stor utsträckning kopplat till något oöverskådligt. Grunden till att kapitlet skrivs är mitt antagande om att det finns värden i det urbana som har gått förlorade. Syftet är att historiskt överblicka det vilda som fenomen. Utifrån denna kunskap är målet att bryta ner kvaliteter som kan vara relevanta för landskapsarkitekturen. Därför har en historisk tillbakablick lämpat sig bra för kunskapsinsamlingen för detta kapitel.

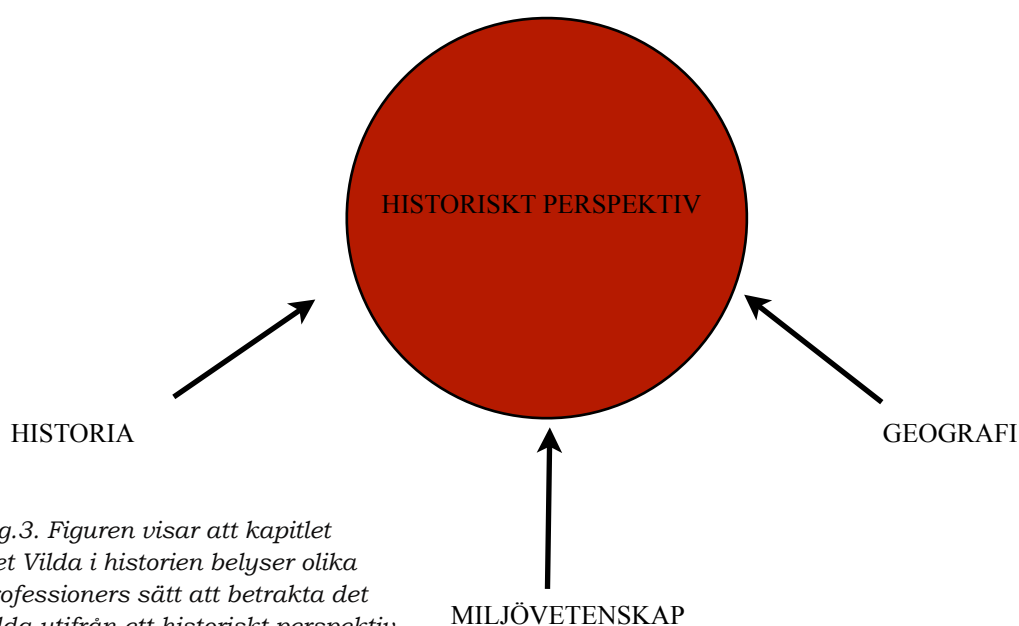

Fig.3. Figuren visar att kapitlet *Det Vilda i historien* belyser olika professioners sätt att betrakta det vilda utifrån ett historiskt perspektiv. Figur skapad av Agnes Nordin, 2014.

DET VILDA I UPPLEVELSEN - MILJÖPSYKOLOGISK ÄMNESINGÅNG

I detta kapitel smalnas begreppet vildhet av till att omfatta upplevelsen av det vilda. Inledningsvis presenteras preferensstudier på natur i allmänhet, för att senare belysa preferensstudier på vild natur i synnerhet. Det som förenar källorna i detta kapitel är att de belyser miljöpsykologi, i detta fall huvudsakligen hur människan upplever vilda miljöer. Likt föregående kapitel spretar källorna ämnesmässigt. I detta kapitel blandas exempelvis humanekologiska och psykologiska källor med landskapsarkitektur. Det miljöpsykologiska perspektivet förenar källorna. Litteraturen som används utgörs mestadels av experimentella studier, studier i vilka forskare utifrån testgrupper utforskar ett visst fenomen, i det här sammanhanget hur det vilda upplevs. Till skillnad från de historiska källorna är de miljöpsykologiska ofta skrivna i rapportform med ett stort antal medskribenter. Detta har sin förklaring i att detta examensarbete valt att studera preferensstudier som i de flesta fall är tvärvetenskapliga studier där olika typer av forskarprofessioner är delaktiga. Preferensstudierna är utförda i USA och Europa. Det ska framhållas att det finns relativt få nordeuropeiska preferensstudier publicerade på vild natur. Mitt antagande är att den vilda naturen i ett europeiskt perspektiv är förpassat från skogen till fjälllandskapet i norr. På grund av bristande preferensstudier på fjällnatur har materialet fått styra och därför är det i huvudsak skogen som skildras.

De bärande referenserna för kapitlet är Stephen och Rachel Kaplan, Heyman et. Al (Heyman, Erik, Busse Nielsen, Anders och Richnau, Gustav), samt Sander Koole och Agnes van den Berg. Stephen och Rachel Kaplan är professorer i psykologi med specialinriktningen miljöpsykologi. Stephen och Rachel Kaplan utgör med sina specialinriktningar en av de bärande referenserna för detta kapitel. Erik Heyman är forskare i miljövetenskap, Anders Busse Nielsen är landskapsarkitekt och forskare och Gustav Richnau var doktorand i landskapsarkitektur. Sander Koole är professor i socialpsykologi och Agnes van den berg är professor i att uppleva och värdesätta natur och landskap (*Professor of experiencing and valuing landscape*).

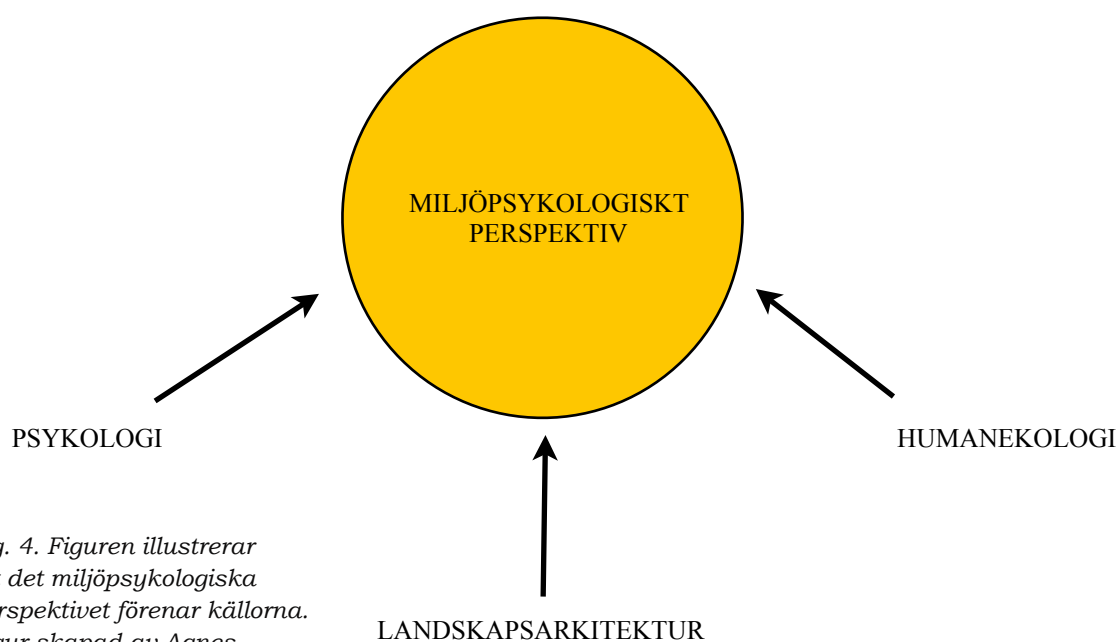

Fig. 4. Figuren illustrerar att det miljöpsykologiska perspektivet förenar källorna. Figur skapad av Agnes Nordin, 2014.

DET VILDA I STADEN

- LANDSKAPSARKITEKTURINGÅNG

Kapitlet utforskar hur det vilda tar sig uttryck i ett urbant sammanhang och belyser dels växtlighet och dels hur det vilda tar sig uttryck genom något artificiellt. Med artificiellt i detta sammanhang menas något konstgjort. Under rubrik *Ämnesområdet Landskapsarkitektur* (s.17) förklarades att landskapsarkitektur valts som ämnesområde för att huvudsakligen belysa underfråga tre och att det har sin förklaring i att landskapsarkitektur är en kreativ profession där en del landskapsarkitekter i skapandet av urbana platser bland annat arbetar på ett artificiellt sätt.

Kapitlet ämnar väcka tankar hos läsaren om hur det vilda kan förnimmas i staden. Det finns idag många vetenskapliga studier som berör urban vegetationsbyggnad, exempelvis utifrån ett naturligt och ekologiskt synsätt. Detta synsätt tangeras och relevant kunskap har hämtats från Kowariks och Körners (2005) bok *Wild Urban Woodlands- new perspectives for urban forestry*. Medförfattarna som valts ut ur Kowariks och Körners (2005) bok har sina bakgrunder i landskapsplanering, ekologi och landskapsarkitektur.

Adekvat kunskap för den mer artificiella inriktningen har förvärvats från landskapsarkitekter som i sin design av urbana platser arbetar med att imitera naturens processer artificiellt. Stig L. Andersson är en av de landskapsarkitekter som refereras. Stig L. Andersson är landskapsarkitekt och i hans arbete är det väsentligt att lyfta fram det abstrakta tillvägagångssättet och tillvarata naturens dynamiska karaktär (Mortensen, 2005).

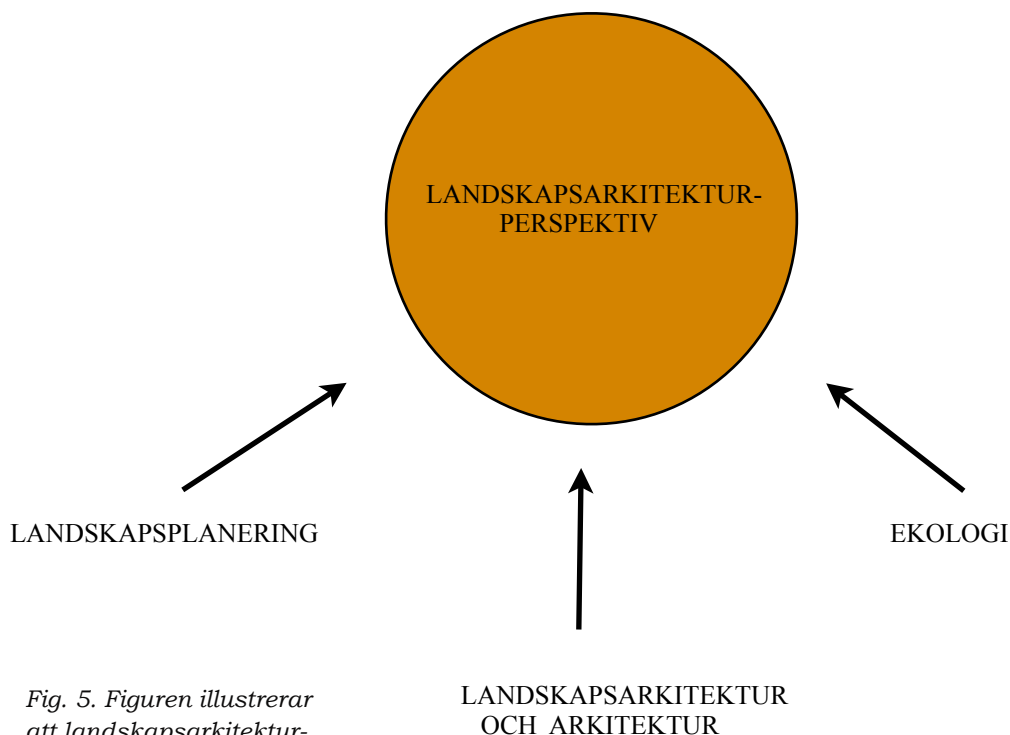

Fig. 5. Figuren illustrerar att landskapsarkitektur-perspektivet förenar källorna.
Figur skapad av Agnes Nordin, 2014.

KÄLLKRITIK

Som nämnts i inledningen är examensarbetet skrivet utifrån ett västerländskt perspektiv och stommen i arbetet utgörs av de tre ämnesområdena historia, miljöpsykologi och landskapsarkitektur. Det beskrivs att ämnesinriktningarna spretar i avseende på att andra källor kommer med. Förklaringen till detta är arbetets utforskande och sökande metod och argumentet för detta är att källorna inte spretar i avseende på respektive kapitels perspektiv (historia, miljöpsykologi och landskapsarkitektur). Dock kan det anses vara lite väl många olika professionella bakgrunder som återfinns bland källorna. Exempelvis refereras både landskapsarkitektur, arkitektur, humanekologi, estetik och kulturgeografi. Trots examensarbetets tvärvetenskapliga ingång bör det poängteras att det möjligen kan framstå som en svaghet att använda sig av kompletterande källor.

I det första kapitlet, *Det vilda i historien*, är merparten av källorna amerikanska publikationer. Texterna som berör det sublima har en tendens att belysa en religiös aspekt. Det ska betonas att de valts för att de belyser en aspekt av västerländsk historia.

De miljöpsykologiska preferensstudierna är baserade på skogsmiljöer, miljöer som jag till en början var aningens skeptisk till. Enligt min uppfattning är det framförallt fjällandskapet som är samtidens vilda miljöer. Dock fann jag inga studier gjorda på dessa naturmiljöer. Materialet fick således styra, vilket resulterade i att merparten av studierna är resultat av skogspreferenser. Emellertid torde fjällandskapets kvaliteter kunna tillskrivas den amerikanska vildmarkens storslagna vyer av klippor och dalar. Vidare tycker jag mig se en brist i preferensstudierna, eftersom forskarna tenderar att beskriva sina tillvägagångssätt mer än de belyser sina syften, nämligen att ta reda på vad det är människan upplever i det vilda.

TILLÄMPNING- ETT BERG KAN FÖRFLYTТА TRON

Tillämpningen består av en berättelse, vilken syftar till att väcka nyfikenhet och tankar hos läsaren. Texten *Ett berg kan förflytta tron* skildrar en fiktiv plats av en klippa i staden. Jag skildrar de tankar och de känslor som möjligen skapas vid mötet med klippan. På så vis får uppsatsen ett analytiskt och explorativt avslut.

AVGRÄNSNING

För att smalna av ämnet är arbetet skrivet utifrån ett västerländskt perspektiv. Examensarbetet belyser delvis det vilda som växtlighet, men avgränsar sig från ett renodlat biologiskt perspektiv. Vidare berör arbetet inte djuphavsgravar, öknar och Nord- och Sydpolen, platser som möjligen kan tillskrivas orörda, vilda miljöer.

BEGREPPSTOLKNINGAR

Det vilda

I de engelska källorna översätts det vilda som *wilderness*, vilket är direkt översatt till vildmark. Uppsatsen gör ingen distinktion på det vilda och vildmarken. Det beror på att de står på samma etymologiska grund. Det ska dock understrykas att de opererar något olika. Exempelvis kan havet vara vilt, men är ingen vildmark. Men det som betraktas vilt behöver för den sakens skull inte vara vildmark.

Etymologi

Etymologi definieras av NE enligt följande: "latin *etymologia*, av grekiska *etymologi'a*, av *e'tymos* 'sann' och efterleden *-logi'a* '-lära', av *lo'gos* 'ord', benämning på den gren av den historiska språkvetenskapen som behandlar ordens ursprung, härledning och historia, varvid deras släktskapsförhållanden samt form- och betydelseutveckling belyses". (NE, 2014-01-05)

Förnimmelse

En psykologisk och filosofisk term för sinnesvareblivningens grundelement. (NE, 2014-01-22) I uppsatsen avser förnimmelse en känsla av det vilda.

Hermeneutik

Hermeneutik är läran om tolkning. Inom teologi, rättsvetenskap och klassisk filologi har hermeneutik uppfattats som ett antal regler som gör det möjligt att tolka en text på bästa möjliga sätt. (NE, 2014- 01- 07)

Konstitueras

Med begreppet konstitution avses i denna uppsats vad som bygger upp det vilda och vad som gör det vilda vilt. Inom ramen för detta examensarbete kan konstitueras närmast liknas vid åskådas eller uppfattas.

Kulturellt formspråk

I examensarbetet avser ordet formspråk något som är skapat av människan och där skaparen har hämtat inspiration från ett plats och/eller upplevelse i naturen i syfte att skapa något som ger en förnimmelse av att befinna sig på en sådan plats under en viss tid.

Preferensstudie

En preferensstudie är en experimentell studie i vilken forskare undersöker vad det är i en miljö som människan föredrar.

Sublim

Sublim av lat. *sublimis*, exalterad, upphöjd, filosofiskt och konstnärligt begrepp. Med "sublim" menas en transcendent upphöjdhet eller storhet i fysiskt, moraliskt, intellektuellt eller konstnärligt avseende. Begreppet avser särskilt någonting som är så upphöjt att det inte kan jämföras, och är bortom beräkning eller mätbarhet. Sublimitet har under långa tider varit konstens främsta ideal, men dess definition har förändrats under århundradena. (NE, 2014-01-09)

2. DET VILDAS HISTORIA

“How great are the advantages of solitude! How sublime is the silence of nature’s ever-active energies! There is something in the very name of wilderness which charms the ear, and soothes the spirit of man. There is religion in it.”

Estwick Evans, 1818 I: Cronon 1996, s. 68

2. DET VILDAS HISTORIA

BEGREPPSUTREDNING

"Slättlandet tilltalar mig inte, hur skönt det än må vara, jag behöver stormar, klippor, mörka skogar, berg och branter [...] som inger mig sköna rysningar [...] som utmanar mig".

Johannisson, 1984

Enligt Nash (1978) är begreppet vildmark (eng *wilderness*) vilseledande. Begreppet härstammar från 1700-talet. Förvirringen ligger i att substantivet framträder som ett adjektiv. Det finns inget specifikt objekt som kan härledas till vildmark. Nash menar att ordets sista bokstäver, "-ness" (i eng *wilderness*), associeras med en viss känsla. Författaren påstår att det är på grund av subjektiviteten som ordet vildmark ofta definieras som svårfångad (eng. *elusive*). Nash skriver att vildmarken är "[...] so heavily freighted with meaning of a personal, symbolic, and changing kind as to resist easy definition". (Nash, 1978, s. 1) Vidare understryks att vildmarkens gäckande karaktär lär kunna tillskrivas lika många egenskaper som iakttagare. Nash fullföljer sin språkliga orientering och skriver att ursprunget till det engelska ordet "*will*" refererar till "*self-willed*", "*wilful*" eller "*uncontrollable*". Det var på detta vis adjektivet "*wild*" uppstod- idén om att vara förvirrad eller desorienterad. Även i det svenska språket menar författaren att begreppet går att härleda till känslan av att vara utom kontroll. Vidare berör begreppet andra levnadsformer. Det gamla engelska ordet för djur, "*deor*", var en förstavelse till vild och betydde att det var ett djur som inte kunde kontrolleras av människan (Ibid.). I följande citat ges en förklaring till begreppets uppkomst:

"One of the earliest uses was in the eighth-century epic *Beowulf*, where *wildeor* appeared in reference to savage and fantastic beasts inhabiting a dismal region of forests, crags, and cliffs [...]" *Wildeor*, contracted to "*wilder*", gave rise to "*wildern*" and finally "*wilderness*". Etymologically, the term means "*wild-deor-ness*", the place of wild beasts."

Nash, 1978

Cronon (1996) sammanfattar i sin text *The trouble with wilderness* 1700-talets syn på det vilda i följande utdrag: "*To be a wilderness then was to be "deserted", "savage", "desolate", "barren"- in short, a "waste", the world's nearest synonym. Its connotations were anything but positive, and the emotion one was most likely to feel in its presence was "bewilderment" or terror.*" (Cronon, 1996, s. 70) Nash (1978) framhåller att de etymologiska (se *begreppstolkning* s.17) rötterna till "vildhet i skogsmark" även påträffas i de nordeuropeiska språken. Det var ytterst logiskt att skogen sågs som den plats där risken att gå vilse var större än i det öppna landskapet. I England refererade vildmarken till de gamla termerna för skog, "*weald*" eller "*woeld*". I Tyskland härstammar *Wildnis* från *Beowulf* (LÄS citat). Nash menar att dessa nordeuropeiska likheter finner sin förklaring i associationer till ett skogbevuxet landskap. Hur såg den språkliga definitionen ut i övriga Europa? I spanskan härleds vildhet till brist på kultivering och i det franska språket är begreppet liktydigt med en öde plats. Från ett italienskt perspektiv förklaras det som en scen av desorientering och förvirring. Enligt författaren var det redan på 1300-talet som begreppet fick gehör, det var nämligen då som den latinska bibeln översattes till engelska. Det var John Wycliffe som lät översätta begreppet och det konstituerades då av ett obebott och ofruktbart landskap i vilket gamla

Testamentet har sin upprinnelse. I Bibeln blev vildmarken synonym för en trädlös ödemark och det var många översättare som inspirerades av den bibliska definitionen. Nash refererar till Samuel Johnson som 1755 definierade vildmarken som "*a desert; a tract of solitude and savageness*". Denna definition användes länge både i Amerika och i England (Ibid.). Bilden nedan visar Jesus i öknen.

Fig. 6. *Christ in the desert*. © Wikimedia Commons, 2008.

EN KONTRAST TILL KULTURLANDSKAPET

Johannisson (1984) beskriver från ett europeiskt perspektiv en estetisk aspekt av naturen, då i synnerhet hur vildmarken har betraktats under olika tidsepoker. Titeln till hennes text »*Det sköna i det vilda- en aspekt på naturen som mänsklig resurs*« ger en fingervisning på vad texten berör. Johannisson inleder med några illustrativa meningar:

”Ett stycke vild natur- ett bergslandskap med vassa konturer, brutna klippmassor och plötsliga stup, eller ett skogslandskap, obändigt och osymmetriskt bevuxen, ospårat och dunkelt, eller ett naket och ödsligt kustlandskap.”

Johannisson, 1984, s. 15

Författaren påstår att naturen under 1600- talet troligtvis upplevdes både skrämmande och disharmonisk. Enligt Johannisson bör naturen definieras som ett relativt fenomen i vilken människan och naturen inlemmas i samma levande helhet. Hur tolkar författaren den vilda naturen? Johannisson menar att synsättet på den vilda naturen har förändrats i relation till människans förhållningssätt till naturen. Den vilda naturen är en motpol till kulturlandskapet och författaren hävdar att den vilda naturen innehar en särställning då den inte låter sig definieras utifrån associativa värden som ordning och kontroll. Här påstås att det krävs en historisk tillbakablick och en studie av så kallade grundläggande värdesystem (Ibid.). Vad menas med grundläggande värdesystem? Johannisson (1984) förklarar att en skiljelinje bör dras dels mellan betraktelsen av naturen som objekt för kultivering och dels som betraktelsen av naturen som en levande källa för icke materiell konsumtion. Förenklat menar författaren en gränsdragning mellan rörd respektive orörd natur (Ibid.)

Gomez - Pompa och Kaus (2006) menar att västvärlden betraktar vildmarken som en motsats till det ordnade. Liksom Johannisson (1984) anser författarna att kulturlandskapet ses som ett levande bevis på något som människan skapat av de vilda. Gomez - Pompa och Kaus (2006) anser att kulturlandskapet illustrerar människans teknologiska överlägsenhet över naturliga krafter. De skriver att detta bevis *”confirms our faith in our ability to manage the environment, a legacy from the Industrial Revolution rooted in the concept of progress and a biblical notion of human dominion over nature”*. (Gomez - Pompa och Kaus, 2006, s. 272)

Tuan (1974) är inne på ett liknande spår. Han skriver att vildmarken kan betraktas som motsatsen till en helt och hållet konstgjord stad. Tuan återger Leo Marx uttryck *”The countryside is the middle landscape”*. Det finns en agrarisk myt, anser författaren, att landsbygden betraktas som en ideal värld i vilken människan finner en balans mellan stad och vildmark (Ibid.). Författare, politiker och samhällsvetare tenderar än idag att utifrån ett dualistiskt perspektiv betrakta stad och landsbygd. Tuan skriver att *”The two ideals are in some respects antithetical, for it is the expansion of the countryside, rather than of cities, that poses the immediate threat to wilderness”*. (Tuan, 1974, s. 112)

Även Johannisson (1984) reflekterar över vildmarkens förhållande till stad och landsbygd. Författaren framhåller att den vilda naturen bör analyseras utifrån natursyn, människosyn och estetisk norm. Hon utgår från attityder till den vilda, orörda naturen och menar att de reflekterar en allmän natursyn (Ibid.). Frågan "Vad är vild natur?" besvaras lämpligast enligt Johannisson (1984) utifrån en glidande skala. Det är fundamentalt att vildmark och civilisation placeras på varsin sida av en skala där mittpunkten utgörs av odlingslandskapet. Författaren översätter odlingslandskapet till en sammansmältning av människans och naturens resurser där graden av vildhet står i motsats till graden av mänsklig kontroll. Vidare åskådliggörs en motvilja till vildmarken, en aversion med rötter i människans sociala arv. Historiskt sett har det okontrollerbara ansetts hotfullt och skrämmande. Fram till 1700-talets slut stod vildmarken i kontrast till västerländska värderingar (Ibid.). Hur kom det sig? Enligt Johannisson (1984) besvaras frågan lämpligast utifrån ett idéhistoriskt perspektiv, där förklaringen hittas i den judisk-kristna föreställningen hämtad från Genesis (Ibid.) Genesis är den grekiska och latinska namnet på Första Moseboken (Bra böckers lexikon, 2000). Människan skapades till Guds avbild och av honom blev hon förtrogen som naturens herre (Johannisson, 1984). Uppfattningen genomsyrade medeltiden och kom även under Francis Bacons tid på 1600-talet att bli betydelsefull för en vetenskaplig revolution. På den tiden uppfattades naturen som ett system av osynliga krafter där människans plikt var att komma dessa krafter på spåren. På det viset kände sig människan delaktig i skapelseprocessen (Ibid.). Likaså Gomez - Pompa och Kaus (2006) refererar till Genesis i följande citat, där Adam lär ha sagt till Eva: "*Be fruitful, and multiply, and fill the earth, and subdue it*". (Genesis 1:28 I: Gomez - Pompa och Kaus, 2006)

ETT SKRÄMMANDE FENOMEN

Enligt Cronon (1996) var det många amerikaner under 1700-talet som betraktade det vilda som en sista utväg dit människan kunde fly då den exploaterade världen blivit totalt förgiftad. Cronon refererar till Henry David Thoreau som en gång ska ha sagt att det vilda är bevarandet av världen. Enligt författaren är synen på vildmarken till stor del en mänsklig konstruktion, ordagrant uttryckt - en kulturell intention. På 1700-talet var bibliska associationer vanliga och vildmarken beskådades som en plats där människan riskerade att förlora sig själv (Ibid.). Det var i det vilda som Moses hade vandrat under fyrtio år och där Gud hade tampats med djävulen och dit Eva och Adam kom då de fördrivits från Eden (fig. 4). Kort sagt var vildmarken den plats dit människan kom mot sin vilja med en oerhörd rädsla och fruktan (Ibid.).

Enligt Nash (1978) var européer bekanta med vildmarken långt innan de korsade Atlanten. Vid denna tid fanns en stor del av vildmarken kvar på den europeiska kontinenten. Nash understryker en betydande aspekt, nämligen vildmarken som sinnebild (Ibid.). Sinnebilden var starkt kopplad till europeisk mytologi och folktro

där vildmarken skildrades som ett mörker av demoner och andar Cronon (1996), Nash (1978).

Fig. 7. *Expulsion from the Garden of Eden*. © Wikimedia Commons, 2010.

ETT ANSENLIGT RESMÅL

"In wildness is the preservation of the world"

Henry David Thoreau I Cronon, 1996, s.72

Cronon (1996) beskrev 1700-talets syn på det vilda som närmast en antites till det goda. Som tidigare nämnts var vildmarken en plats dit människan kom mot sin vilja. Ett sekel senare, under 1800-talet, sker en attitydförändring i Amerika. Vildmarken hade nu kommit att bli ett spektakulärt och ansenligt resmål. Enligt Cronon ska John Muir vid sin ankomst till Sierra Nevada 1869 ha sagt att ingen tidigare skildring av himmelriket hade varit hälften så vacker som vildmarken. 1800-talet var en epok då betraktelsen av vildmarken genomgick en transformation. Författaren skildrar i synnerhet Yosemite (fig. 5), Kaliforniens första vilda park, som senare blev nationalpark. Enligt Cronon uppstod en epokgörande händelse när San Francisco tilläts att öka sin vattenförsörjning genom att leda Toulomnefloden vidare in i Hetch Hetchydalen. Dalen låg inom Yosemite's gränser och utvidgningen av floden in i den vilda parken genererade i hård kritik från folkets sida. Debatten om inskränkningen på vildmarken var en

anmärkningsvärd händelse i amerikansk naturvårdshistoria. Femtio år tidigare hade en sådan debatt aldrig blossat upp. Debatten engagerade en hel nation och de som försvarade Yosemite, John Muir med flera, ansåg att det var ett djävulens verk att leda floden in i Yosemite (Ibid). Vad grundade sig den nya inställningen på? Cronon (1996) menar att uppfattningen låg i tiden och han skildrar det sublima som en romantisk föreställning av ett landskap som väckte intuitiva känslor.

Fig. 8. Yosemite Park @ Wikimedia Commons, 2007.

Ur föreställningen uppkom en nostalgi och en vilja att försvara nationens heliga ursprungsmytologi. Enligt Cronon var emellertid den andliga aspekten närvarande redan på 1700-talet, då betraktad som andlig fara och moralisk frestelse. Om Satan var närvarande, skriver författaren, var även Gud det. Gud hade under sin vistelse i öknen mött änglar så väl som odjur. Det här är förklaringen till varför de tidiga kristna uppsökte platser i öknen i strävan efter att, likt Gud, få uppleva en själslig prövning. Nationalparkerna Yosemite (fig. 5), Yellowstone och Grand Canyon beskrivs som sublima med sina vattenfall, avgrunder och bergstoppar. Cronon refererar till tidiga romantiska författare och skådespelare som menade att besök i sådana vildmarksmiljöer inte enbart var förenat med något lustbetonat (Ibid.).

Schama (1995) skriver i sin bok *Landskap och minne* (eng titel: *Landscape and Memory*) att Henry David Thoreau och John Muir betraktade vildmarken som en garant för världens fortbestånd. Enligt Schama var deras hypotes att "vildmarken låg någonstans där ute, i hjärtat av den amerikanska Västern, och väntade på att bli upptäckt och att den var motmedlet mot industrisamhällets giftutsläpp". (Schama, 1995, s. 15) Schama menar att vildmarken likt många andra platser är frukten av kulturella begreppsramar. Författaren tar Yosemite som exempel, Amerikas

första och mest berömda Eden. Schama ger emellertid en annan bild av nationalparken. Han beskriver en enorm parkeringsplats där björnar rotar runt i snabbmatskartonger. Varför belyser författaren det här perspektivet? Schama skriver att den vanligaste föreställningen av Yosemite är just konstnärers avbilder och fotografier. Dock förutsätter det en mänsklig närvaro och det är den Schama åskådliggör (fig. 6) Schamas poäng är att vildmarken inte döper sig själv, den är produkten av kulturella handlingar. Enligt författaren var det fotografernas, konstnärernas och ordkonstnärernas förtjänst att Yosemite blev en symbol för amerikansk rekreation och pånyttfödelse. John Muir namnges vid en vildmarksprofet (Ibid.). I följande stycke återges John Muirs skildringar av Yosemite:

"Bergen som höjde sig ovanför parken hade fötterna i talldungar eller glättiga smaragdgröna ängar och ögonbrynen i skyn; de badar i ljus, badar i forsar av sjungande vatten, medan snömolnen vältrar ner och vindarna lyser och stormar och virvlar omkring dem under årets lopp, som om naturen bemödat sig om att samla sina mest utsökta skatter i dessa bergsgemak för att locka sina älskare till sig i ett nära och förtroligt umgänge"

John Muir I: Schama, 1995

Vidare refererar Schama till Ansel Adams, en man som högaktade Muirs måleriska beskrivningar av vildmarken. Här får Schama stöd för sin åsikt, att det vilda är en produkt av en kulturell handling. Ansel uttryckte att:

"Yosemite är ingenting annat än en klippformation [...] Det är en sorts djup personlig destillering av ande och begrepp som förvandlar dessa jordiska företeelser till en transcendental emotionell och andlig upplevelse [...] För att bevara Yosemite's andliga potential [...] måste den [tas] i besittning".

Adams I: Schama, 1995

Schama riktar ingen kritik mot hur dessa platser beskrivits, han ämnar endast belysa ett annat perspektiv. Författarens tes är tydlig- att råda över dessa vildmarksplatser ska ej väcka skuldkänslor utan tvärt om, glädje (Ibid.)

Likaså Gomez- Pompa och Kaus (2006) och Uddenberg (1995) understryker att det vilda är långt ifrån en orörd plats. Författarna grundar sina argument på vetenskapliga fynd som enligt dem visat att den största delen av jordens olika miljöer, alltifrån tropikerna till djupa skogar, har varit eller är bebodda (Ibid). Vidare refererar Uddenberg (1995) till hur naturen skildrades i den romantiska poesin. Författaren menar att det är sådana här scenerier som inspirerat de naturromantiska poeterna. Uddenberg (1995) likt Cronon (1996) understryker att uppfattningen inte bortser från den väsentliga betydelsen för människans föreställningsvärld.

Fig. 9. Curry Village Yosemite © Wikimedia Commons, 2008.

1900-TALETS ÅSKÅDNING

Enligt Nash (1978) lever åskådningen av vildmarken till stor del kvar under 1900-talet. Frånvaron av människan och närvaron av vilda djur förutsätts. Dock märks en utvidgning av begreppet. Nash skriver att även en trädgård kan anses vara vild om den är planterad på ett sätt som skapar en vild känsla (Ibid.). Vad skulle det kunna vara? Enligt Nash kan det vara häckar som formats till en labyrint. På 1970-talet klev det vilda som begrepp in i staden (Ibid.). Författaren menar att det finns en parallell mellan den osäkerhet och förvirring människan känner i staden med den känslan som väcks mot vilda djur. Vidare lyfts det fram att begreppet härletts till ideologier som ansetts olycksbådande. Emellertid genomgick begreppet samtidigt en förändring då definitionen fick en mer gynnsam klang på 70-talet. Dock framhåller Nash betydelsen av begreppets komplexitet. Det vilda tenderar fortfarande att betraktas på två olika sätt, delvis som något främmande och delvis som något vackert och vänligt. Nash ställer sig frågan: Hur vilt bör ett område vara för att klassificeras som vildmark och till vilken grad tillåts civilisationen att göra anspråk? Det enklaste svaret är enligt Nash ett område där människan aldrig satt sin fot. Emellertid anses att känslan av det vilda inte låter sig utmanas av mänsklig närvaro. Nash menar att den psykiska aspekten är minst lika viktig som den fysiska (Ibid.). Finns det då några begränsningar för vad som kan tillskrivas det vilda? Här hävdas att utmaningen inte ligger i vad vildhet är utan vad vi tror att den är. Den eventuella begränsningen handlar om huruvida definitionen stannar på ett individuellt plan och därför, potentiellt sett, inte kan uppnå universell definition (Ibid.).

Koole och Van den Berg (2001) understryker något anmärkningsvärt, att det tilltagande avståndet mellan människan och naturen har gått hand i hand med en positiv syn på vildmarken. Författarna menar att det finns tydliga samband med hur människor ser på urbanisering, miljöförstöring och skogsavverkning. Enligt författarna kan psykologiska studier om hur människan upplever vildhet ge en inblick i det mänskliga sinnet. Författarna skriver att vildhet idag skapar positiva reaktioner och att människan generellt anser att det vilda är vackrare än det odlade landskapet (Ibid.). I likhet med Cronon (1996) understryker Koole och Van den Berg (2001) en tvehågsenhet- att vildmarken upplevs vacker och skrämmande på samma gång. Med bakgrund av det anser författarna att det är betydelsefullt att ta reda på vad det är människan värderar positivt och negativt i det vilda (Ibid.) Detta leder in på examensarbetets tredje kapitel: Det vilda i upplevelsen.

3. DET VILDA I UPPLEVELSEN

” [...] Vildnaturen kan aldrig bli någon sko eller handske som passar lagom för en genomsnittsupplevelse, nej, dess storhet är att den alltid är förbryllande och spräcklig, en outtömlig rikedom av myller och tecken som både enerverar oss och låter oss vila i sig på en och samma gång. [...]”

Harry Martinson, 1963

3. DET VILDA I UPPLEVELSEN

Preferensstudier tangerar till viss del en vild aspekt av naturen (Kaplan och Kaplan, 1989), (Daniel och Boster, 1976), (Heyman et al., 2012), (Koole och Van den Berg, 2001), (Murphy, 1999) och (Patterson, 1998). Enligt Hartig et al. (2011) är meningen med miljöpreferensstudier att belysa estetiska aspekter av naturmiljöer. Dessa aspekter har enligt författarna ett samband med människans välmående (Ibid.) I kapitlet belyses inledningsvis betydelsen av att värna det vilda. Därefter beskrivs tre väletablerade preferensteorier om natur och sedan belyses preferensstudier på vilda miljöer i synnerhet.

ATT VÄRNA DET VILDA

Larsson (2011) menar att vi går mot en tid där gammelskogarna snart är helt förpassade till reservat. Skogsbruket sker på bekostnad av arterna och naturkvaliteterna kommer aldrig att bli som förr. På grund av en begränsad variationsrikedom kommer skogslandskapet inte att kunna uppnå en hög ålder (Ibid.). Utifrån ett humanekologiskt perspektiv ställer sig Lisberg Jensen (2011) frågan om skogens värden kommer att uppfattas mer abstrakta i framtiden. Med naturvärden menar Lisberg Jensen bärplockning, jakt och vedhämtning. Författaren anser att detta blir alltmer exklusivt för stadsbon. Vidare spekuleras i om vi i framtiden kommer att leva som främmande grannar till en alltmer folktom, rationellt skött, men mytomspunnen skog (Ibid.). Daniel och Boster (1976), Kaplan och Kaplan (1989) och Heyman et al. (2012) menar att det är viktigt att lyfta skogens upplevelsemässiga värden. Likaså Murphy (1999) anser att det är väsentligt att betona det vildas mening då vi idag lever i en värld där det blir allt större påfrestningar på vildmarken (Ibid.). Det finns förutom preferensstudier även andra insiktsfulla källor, däribland skönlitteratur. Kerstin Ekman (2007) skildrar i sin essäsamling »*Herrarna i skogen*« en radikal förändring som skogen har genomgått sedan 1800-talets slut. På ett måleriskt sätt skildrar författaren skogen med dess mångfald av djur och växtlighet. Mellan raderna anas en melankoli och en avsaknad av det skogslandskap Ekman en gång växte upp i. De skogarna, skriver Ekman, är de som genom historien och i vår förhistoria varit experimentfält i överlevnadens konst. Författaren placerar sig i en tid där en värld håller på att försvinna, där skogen utvecklats till en monokultur. Förstörelsen av skog och landskap har pågått sedan slutet på 1800-talet och författaren menar att det nu är slut på den naturligt växande skogen. I följande citat skildras betydelsen av att betona skogens upplevelsevärden: "Skogen är mer än pappersmasseresurs och tillväxtens energiplantage [...] det är dags att tänka efter vad vi fick av den och att värna den vilda resten". (Ekman, 2007, s. 10)

MÄNNISKAN, NATUREN OCH EVOLUTIONEN

Ordet biofili (eng *biophilia*) introducerades av Erich Fromm 1964 och beskriver attraktionen till livets olika processer (Hartig et al., 2011). Begreppet förenklades tjugo år senare av Edward O. Wilson som beskrev biofili som *"the connections that human beings subconsciously seek with the rest of life"*. (Hartig et al., 2011, s. 127) En vanlig föreställning om biofilihypotesen är att människan känner en samhörighet med livets processer. Dessa processer förklaras vara djur, växter och naturliga landskap. Hypotesen har en evolutionshistorisk grund och menar att människan samexisterat med den naturliga miljön under en så lång tid att det torde vara osannolikt att evolutionen kan ha ändrat människans anpassning till urbana miljöer. I kontrast till vår arts framväxt är civilisationshistorien kort. Människan har brukat jorden i ca 10000 år och i staden har hon bott en avsevärt kortare tid. Med stöd av evolutionshistorien menar hypotesen att människan ärvt tidigare anpassningar och fortfarande föredrar naturliga miljöer där hon enligt teorin fungerar bäst (Ibid).

En annan väletablerad teori med evolutionshistoriskt perspektiv är *"Savanna Theory"*, introducerad av Gordon Orians 1980 (Ibid.). Teorin förklarar miljöpreferenser utifrån det beteendemönster som djur använder i letandet efter en ändamålsenlig livsmiljö. Enligt författarna beskriver Orians dessa beteendemönster som en produkt av de livsmiljöer som under evolutionsutvecklingen lämpat sig bäst för överlevnad. Författarna refererar vidare till Orians som menar att det finns en parallell till människans föredragna livsmiljö. Orians analyserar tänkbara faktorer som påverkat lämpligheten av den tidiga människans livsmiljö och viktiga faktorer har visat sig vara resurstillgänglighet och en miljö som skyddar mot rovdjur. De bäst lämpade platserna för den tidiga människan sammanfattas enligt författarna av Orians som *"[...]tropical savannahs, particularly those with irregular relief providing cliffs and caves [...]"* (Hartig et al., 2011, s. 129)

Appletons (1975) *"Prospect-refuge-theory"* liknar till viss del Wilsons och Orians. Appletons teori innebär förenklat att människans estetiska upplevelse av landskap grundas på uppfattningen att den utvecklats för hennes överlevnad. Idén handlar om människans möjlighet att söka skydd och undfly rovdjur, att kunna se utan att bli sedd (Ibid.). Jansson et al. (2012) understryker att landskapsstudier med trygghet i fokus ofta refererar till Appletons teori (Ibid.) Steg et al. (2012) menar att evolutionen delvis kan förklara människans nutida inställning till det vilda. Den mänskliga hjärnan har enligt författarna utvecklats för att möta utmaningarna i vildmarken (Ibid.)

Vad är en god miljö enligt Appletons *"Prospect-refuge-theory"*? Enligt Appleton (1975) är en god miljö en plats som erbjuder både utsikt (*prospect*) och tillflykt (*refuge*). Appleton skriver: *"[...]there is much evidence to show that both human and sub-human level the ability to see and the ability to hide are both important in calculating a creature's survival prospects"* (Appleton, 1975, s.73).

Finns det exempel som pekar på att Appletons (1975) teori kan förklara uppskattning av nutida platser? Appleton ger i sin bok ett par exempel på hur teorin kan appliceras i praktiken. Författaren beskriver The three sisters i närheten av Sydney i Australien, tre sandstensklippor som formats genom erosion (fig.7) The three sisters är Blue Mountains mest spektakulära landmärke och enligt Appleton kan platsen delas in i tre huvudkomponenter, en avlägsen platå, en bred ravin och tre sandstenstorn. Dessa komponenter uttrycker på ett symboliskt sätt *"the prospect and the refuge"* (Ibid.). Nedan följer ett utdrag från författarens skildring av The three sisters:

"The three sisters [...] derive a measure of refuge value from the nooks and crannies, accentuated in this light by the dense black shadows. [...] The strength of their prospect symbolism might be further accentuated if they were observed from a lower viewpoint, so that they cut the horizon and stood out against the sky. [...] It is this which produces such a dramatic expression of the sublime".

Appleton, 1975, s. 251- 252

Fig. 10. Blue Mountains- three sisters © Wikimedia Commons, 2006.

ATT UTFORSKA UPPLEVELSER

Patterson et al. (1998) lyfter fram intervjun som en bra metod för att ta reda på människans inställning till det vilda. I artikeln *An Hermeneutic Approach to Studying the Nature of Wilderness Experiences* görs en grundlig redogörelse för tillvägagångssättet. Liksom Murphy (1999) betonar författarna den subjektiva dimensionen och att upplevelsen förstås bäst i sin helhet. Det är inte av intresse att understryka det fundamentala, att människor på olika sätt uppskattar naturen. För att kunna utröna mer av en persons upplevelse krävs enligt

författarna en djupgående beskrivning, och denna fås på bästa sätt genom öppna intervjuer. Metoden bidrar till att resultaten av intervjuerna blir mer djupgående, berättande och insiktsfulla (Ibid.)

Heyman et al. (2012) har låtit kategorisera miljöpsykologiska preferensstudier. Enligt författarna är det en distinktion mellan "*off-site surveys*", där deltagarna utifrån fotografier rankar sina upplevelser och "*on-site surveys*", där deltagarna beskriver sina upplevelser på plats. En tendens tycks vara att "*off-site surveys*" historiskt sett används i större utsträckning (Ibid.). Daniel och Boster (1976) var på så sätt före sin tid då deras studier baserades på "*on-site surveys*".

PREFERENSSTUDIER AV DET VILDA

Inom miljöpsykologin finns många publicerade preferensstudier. Kaplan och Kaplans (1989) forskning är ett av exemplen. Innan jag belyser delar av deras forskning vill jag gå ett par decennier tillbaka i tiden. Vilka var föregångarna till Kaplan och Kaplan och vad studerade forskarna? Daniel och Boster (1976) var med sin skattningsmetod för naturskönhet (*SBE = The scenic beauty estimation method*) en av de första som utförde preferensstudier på skog och vilda miljöer. Enligt Daniel och Boster är det viktigt att belysa den estetiska aspekten av naturmiljöer, i synnerhet då det råder brist på tekniker som värderar naturskönhet. Författarna understryker att det ligger en svårighet i att värdera något subjektivt. Historiskt sett har planerare lutat sig tillbaka på sin egen intuition och därför betonas betydelsen av att lyfta den estetiska aspekten för att luckra upp bland rationella beslut. Estetiska värden negligeras i en värld där skogen har kommit att bli en ekonomiskt styrd industri. Daniel och Boster tog i sina studier i huvudsak hjälp av beskrivande inventeringar och frågeformulär (Ibid.)

Kaplan och Kaplan (1989) är välkända för sin preferensforskning och i deras bok *The Experience of Nature* redogörs för olika teorier. Forskarna använder sig mest av vad Heyman et al. (2012) kallar "*off-site surveys*". Kaplan och Kaplan anser att platsens organisation har betydelse för hur människan skapar sig förståelse för en plats och förståelsen refererar till människans önskan om att göra sin omvärld begreppslig (Ibid.).

Är preferensstudier på naturskönhet spektakulärt? Om Dubé (1997) tillfrågas skulle förmodligen svaret vara att de ger en fingervisning av uppskattade kvaliteter men att skönhet är något subjektivt som inte låter sig definieras som allmänmänsklig aspekt. Dubé menar att definitionen av skönhet och hur skönhet upplevs är fyllt med luddiga begrepp. Samtidigt understryks att "*the feelings and the emotions triggered by a scene of natural beauty are largely a crosscultural phenomenon*". (Dubé, 1997, s. 14) Från ett historiskt perspektiv är det förhållandevis nyligen som människan isolerade sig från den vilda naturen och det, menar Dubé, är en förklaring till behovet av att omfamna den estetiska

aspekten av naturen. Det gör vi på bästa sätt genom att inspireras av naturen då vi formar våra landskap (Ibid.).

Jorgensen (2004) bemöter preferensstudier på naturmiljöer med skepsis. Hon anser att den kulturella aspekten har hamnat i skymundan och att symboliska värden negligeras. Jorgensen har en förkärlek till inslag av vild natur i staden och menar att denna typ av natur sorgligt nog tillskrivs negativa upplevelser. Vildvuxen natur förknippas ofta med ogräs och öde platser och skildras som en motpol till det engelska parkidealet. Enligt författaren finns det en risk att det engelska landskapsidealet, med dess vidsträckta vyer och trädgrupper, sätts på en piedestal (Ibid.) Det engelska landskapsidealet har sitt ursprung i det öppna engelska parklandskapet där stilen genomsyras av konst och litteratur och är synonym till "landskapsträdgård", "det sentimentala" och "det känslösa" (Blennow, 1995). Jorgensen (2004) anser att dagens preferensstudier lutar sig tillbaka på det engelska parkidealet och att det därför finns en risk för grova förenklingar och generaliseringar. Enligt författaren ger Appletons (1975), Orians (1980) och Kaplan och Kaplans (1989) forskning stöd åt detta ideal (Ibid.).

A Wilderness Laboratory utfördes av Kaplan och Kaplan (1989) på 1970-talet. Studien är en av deras "on-site survey" och ägde rum i ett vildmarksområde nära McCormick Experimental Forest i Michigan i USA. Området beskrivs som ett oändligt stycke vildmark karaktäriserat av sumpmarker, branter, ogenomtränglig vegetation och brist på stigar. Forskarna studerade deltagarnas upplevelser och fokuserade i synnerhet på vilka element i det vilda som representerade något hemmahörande. Resultaten av studien visade att deltagarna blev mer realistiskt inställda till sina styrkor och svagheter, mer positivt inställda till sig själva och värnade mer om varandra. I deltagarnas personliga reflektioner framgick en önskan om större självständighet, självdisciplin, tålamod samt självtillit (Ibid.). Nedan följer ett utdrag från en av deltagarna:

"Silence is a funny thing. I don't hear it often. [...] It's quiet and very peaceful. [...] I don't understand it I just feel so much alive. [...] The thing I think most about the program is that I can see so much more beauty in the earth in its natural state than I ever could before".

Kaplan och Kaplan, 1989, s. 130

Studien utforskade även om det finns något i vildmarken som ger en känsla av plats. Kaplan och Kaplan listar ett antal faktorer där de vanligaste är bergsformationer, spår i landskapet, träsk, raviner, kullar, strömmar och sjöar. Forskarna skriver att bergsformationer och klippor var element som betraktades som tydliga landmärken. Vidare tyckte deltagarna att vildmarken bjöd på en lugn miljö som kontrasterade till stadens tempo (Ibid.). Heyman et al. (2012) ligger bakom en studie i Delsjöområdet, ett stort natur- och rekreationsområde i Göteborg. Landskapet är varierat i avseende på topografi och växtlighet och syftet var enligt forskarna att undersöka vilka egenskaper som föredrogs respektive inte föredrogs i området. Deltagarnas uppgift var att fotografera fem platser de gillade och fem platser de tyckte mindre om. Vidare skulle de skriftligt motivera de valda

platserna. Efteråt grupperade Heyman et al. fotografierna i rumsliga respektive innehållsbaserade egenskaper. Kategorierna utgick från Kaplan och Kaplans (1989) forskning. Rumsliga egenskaper beskriver platsens organisation och komposition och innehållsbaserade egenskaper belyser ett visst landskapselement eller en specifik detalj (Ibid.). Resultatet blev att 134 fotografier motiverades med rumsliga egenskaper och 186 fotografier motiverades med innehållsbaserade egenskaper. Äldre träd visade sig vara uppskattade landskapselement. Platser i området avsedda för uppenbara fritidsaktiviteter ansågs negativt, särskilt om materialen där var prefabricerade eller gjorda av artificiella material. Däremot uppskattades stockar som lagts mellan två stenar. Subtila detaljer som värdesattes var utsirade mönster på trädstammar, synliga trädrötter och mossor på stenar (se fig. 8 och 9). Vidare uppskattades solbelysta trädstammar och andra av solen belysta detaljer. Som tidigare nämnts har Heyman et al. låtit kategorisera preferensstudier i "off-site surveys" respektive "on-site surveys". Forskarna skriver att beskrivningar som ofta lyfts fram i "off-site surveys" är fridfullhet, gåtfullhet och samstämmighet. I Delsjöområdets "on-site survey" var dessa egenskaper sällsynta. Vanligt förekommande beskrivningar var istället mysigt och ödsligt (Ibid.).

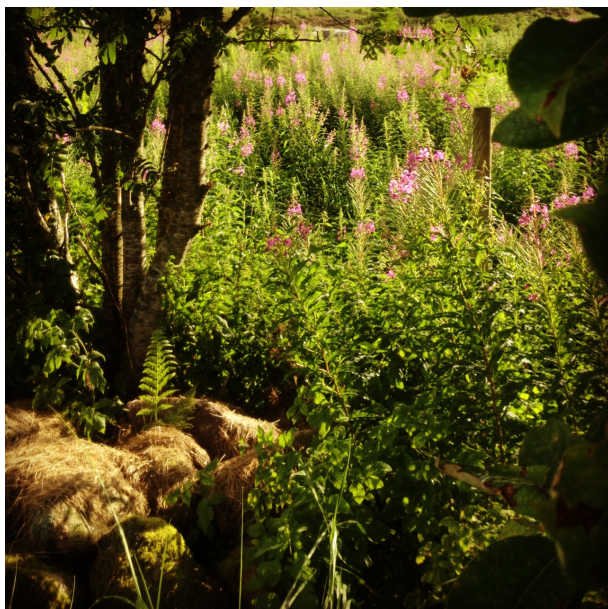

Fig. 11. Sjönevad © Agnes Nordin, 2012.

Fig. 12. Kartlav © Agnes Nordin, 2012.

DET VILDAS ESTETIK

I föregående stycken lyftes önskvärda aspekter av det vilda fram. Heymans et. al (2012) studie visade exempelvis att detaljer som värdesätts är synliga trädrötter och mossor på stenar. Kaplan och Kaplans (1998) studie visade exempel på bergsformationer och spår i landskap. Vidare framgick det av Orians (1980) och Appletons (1975) forskning att människan föredrar platser som gynnar hennes chanser till överlevnad, såsom klippor och grottor. Av ovanstående källor tycks ett genomsyrande inslag vara stenen. Stenen representeras på olika sätt, som mossor på stenar, bergsformationer och klippor. Hur kan det komma sig? Brady (2003, s. 6) synliggör i sin bok »*Aesthetics of the natural environment*« ett nytt sätt att

förklara hur skönhet i naturen kan förstås och uppskattas. Det estetiska värdet i miljön skiljer sig från andra miljöfaktorer som ekologiska- och kulturella värden. Enligt Brady är det estetiska värdet något icke instrumentellt. Skribenten menar att det estetiska värdet fångar det omedelbara, det vanliga och det distinkta i miljön, dvs av människan uppskattade värden. Det senaste århundradet har filosofer intresserat sig för estetik som i huvudsak berört konst, måleri, skulptur, musik och litteratur. Enligt Brady är det under de senaste trettio åren som filosofer har insett att estetiken inte enbart är förpassad till konst. Estetiken omfattar även naturmiljöer och människans vardagliga liv, såsom hemmiljön och den byggda miljön. Författaren lyfter fram att den estetiska upplevelsen idag betraktas utifrån ett bredare perspektiv. Upplevelsen är inte enbart förpassad till ett operahus eller ett konstmuseum, utan kan likaså innebära att lyssna på musik eller att promenera. Brady skriver: ” [...] when we turn to nature and more everyday environments, we are faced with objects- single objects, groups of objects, micro-environments, whole environments- that lie outside this artistic context” (Brady, 2003, s. 7)

Enligt Brady har konsten kommit att ta plats även i en exteriör miljö. Detta illustreras väl av sagokonstnären John Bauer (Jönköpings läns museum, u.å). Börtz- Laine (1982) skriver i sin text *Bauer och bildtraditionen* att Bauer formade sina sagotroll ur skogsklädda åsar och berg. John Bauers illustrationer till boken »*Bland tomtar och troll*« har givit honom anseendet som Sveriges sagokonstnär (Jönköpings läns museum, u.å).

Fig. 13. En kväll vid midsommartid gingo de med Bianca Maria djupt in i skogen @ Wikimedia Commons, 2007.

Enligt Bjurström et. al (1982) skildrar John Bauer den svenska skogen på ett mytiskt och magiskt vis där solljuset ofta strilar in genom täta lövverk och där trollen är den nordiska naturen förkroppsligad (se fig. 10). Bauer visar genom sin konst en stillsamhet som han själv upplevde i skogen. Enligt författarna finns det även en moralisk dimension i Bauers verk, naturkänslan som skildras kan härledas till dagens insatser för att rädda änglamarker mot exploatering. Författarna menar att Bauers konst var en miljö - och samhällsmedveten konst i vilken älvor och troll personifierade vildnaturens själ (Ibid.)

DET VILDAS DUALISM

Enligt Koole och Van den Berg (2001) är vildmarken laddad med tvetydiga innebörder. Liv och död, frihet och kaos är lika värderade aspekter av vildhet. Hur människan ställer sig till det vilda beror enligt forskarna på vilken sida av naturen som är psykologiskt mest framträdande. Koole och Van den Berg menar att det finns en medfödd rädsla för vildmarken och att människan har en ambivalens till det vilda som påverkas av hennes egenkontroll. För att förstå hur människan hanterar sin existentiella rädsla har forskarna låtit ta fram metoden *Terror Management Theory (TMT)*. Enligt *TMT* påverkas människans relation till naturen av självmedvetandet. I överensstämmelse med *TMT* har människan skapat en världsbild som symboliserats av odödlighet (Ibid.). Vad menas med det? Enligt Koole och Van den Berg innebär kulturen att människan har lättare att kontrollera sina existentiella vändor. Genom ett utvidgat avstånd mellan människan och naturen har människan underförstått bejakat sina fördelar som en symbolisk varelse, vilket enligt forskarna inneburit att hon inte längre omfattas av naturlagarna död och förfall. Med stöd av *TMT* har forskarna visat att kulturen bidragit till att människor som påminns om döden är mer benägna att distansera sig från sina egna biologiska funktioner. Vidare har synen på människans särställning gentemot djurriket stärkts. Författarna drar en parallell till Edens lustgård och arkadiska pastorala landskap. Författarna menar att dessa bilder förmedlar en tro på att våldsamma krafter låtar sig tämjas. Kulturen är således enligt forskarna en förklaring till hur människan lyckats lindra sin existentiella ångest (Ibid.). Dock har detta gett upphov till en minskad preferens för vildmark. Enligt forskarna tvingade evolutionen människan att upptäcka nya miljöer och på det viset utvecklades kognitiva och beteendemässiga möjligheter. Författarna menar att egenkontrollen (eng *self-regulation*) är en viktig mekanism för att komma över sina instinktiva rädslor. Enligt forskarna kan människan med hjälp av sin egenkontroll hantera sina negativa känslor och på det viset få bukt med sin rotade känsla för det vilda (Ibid.). Personer med en god egenkontroll kallar forskarna för handlingsinriktade (eng. "*action oriented*") och personer med en svagare egenkontroll kallas "*state oriented*". Forskarna menar att de handlingsinriktade är mer benägna att utforska okända miljöer och därför är de mer bekväma i det vilda. Vidare har de till skillnad från den andra gruppen en större benägenhet att se den ljusa sidan av det vilda (Ibid, s. 8).

Vidare har Koole och Van den Berg i ett par empiriska studier låtit testa sina teoretiska analyser (baserade på *TMT*) på relationen mellan människan och den vilda naturen. En av studierna syftade till att få svar på i vilken miljö, vild eller kultiverad, där tankar på död och frihet lättast uppstår. Studien gjordes i Nederländerna på universitetsstuderande män och kvinnor. Vild natur beskrivs enligt forskarna som en miljö knappt vidrörd av människan, på gränser till fysiskt ogenomtränglig och staden skildras som en scen av motorvägar och industrier (Ibid.). Vad visade studien? Koole och Van den Berg skriver att studien stödjer teorin, att det vilda är laddat med tvetydiga innebörder. Den vilda miljön associerades mer till tankar om död och frihet än vad staden gjorde. Enligt studien framstår den kultiverade naturen som ett psykologiskt mellanting mellan staden och det vilda (Ibid.).

Liksom Koole och Van den Berg (2001), Tuan (1974) och Johannisson (1984) menar Murphy (1999) att det vilda har en tudelad karaktär. Enligt Murphy kan det vilda beskrivas på många olika sätt. Skribenten baserar sin studie på intervjuer där deltagare beskriver sina associationer till det vilda. Vanliga beskrivningar som framkommit är enligt Murphy beskrivningar som vackert och ödsligt. Vidare associeras det vilda ofta med frihet, mörker, fridfullhet, ensamhet, avkoppling, och spirituella kvaliteter. Murphy har utvecklat metoden *The Sense-Making Methodology* som undersöker det vildas mening för människan. Murphy sammanfattar sin studie i åtta aspekter: Det vilda som minne, det vilda som universellt värde, det vilda som en plats där människan får perspektiv på saker och ting, det vilda landskapet och dess mening, det vilda som själslig plats, en indirekt upplevelse av det vilda som fås genom något som representerar denna upplevelse (eng *wilderness experience vicariously*), det vilda i förändring och det vilda som stöd. Vidare poängteras att det vilda ur en historisk synvinkel ofta förknippats med en fysisk plats, men att det i denna studie framkommit att ett flertal deltagare kunde få en förnimmelse av det vilda utan att befinna sig i vild natur. Upplevelsen skildras som en blek imitation av en verklig upplevelse och kunde enligt deltagarna fås genom musik, ljud, filmer och fotografier. Dock påpekar Murphy att en sådan upplevelse förutsätter att personen i fråga sedan tidigare har en relation till det vilda. Det intressanta, menar författaren, är det värde som tillskrivs det vilda. Merparten av deltagarna menade att det vilda har ett egenvärde och karaktäriseras av ett långsammare tempo med möjlighet för reflektion och eftertanke. Nedan följer ett citat från en av deltagarna i studien:

”It is becoming more valuable to me because I’m realizing, first of all, what I think it is and the fact that I find it so beautiful, and have a desire to try and protect it. I see wilderness as having a value all of its own, an intrinsic value, not necessarily related to whether or not we can experience it. ”

Murphy, 1999, s. 7

Baserat på studiens resultat framgick det enligt Murphy att platsen i sig inte är primär utan de upplevelser som platsen ger. Dessa upplevelser påminner människan om hennes plats i naturen. Författaren framhåller att det vilda kan upplevas både i regnskogen som i staden och att befinna sig i det vilda innebär en mental resa tillbaka till människans ”vilda urhem” (Ibid). Här följer ett citat av

en deltagare som belyser detta:”[...] *You can create that wilderness feeling anywhere you go if you are good at it...You feel you’re in the wild, when you’re really not.*” (Murphy, 1999, s. 8) Vidare understryks en lucka i forskningen, att få forskare har undersökt det vildas betydelse för den enskilda människan. Tidigare forskning har kastat ljus på det vilda som fysisk plats, men dess betydelse har inte skärskådats, och det menar författaren, har bidragit till att det vilda betraktas som en produkt konsumerad av människan (Murphy, 1999).

Likaså lyfter Fredrickson och Anderson (1999) fram en brist inom miljöpsykologiforskningen. De hävdar att den traditionella forskningen belyser människans interaktion med ett visst landskap och det som i huvudsak beskrivs är funktionella och visuella aspekter. Författarna anser att forskningen glömmer att belysa platsens relation till människan. Det vanligaste är att fokusera på relationen mellan människan och platsen och på det viset negligeras människans eventuella upplevelser av platsen. Författarna refererar till olika forskare, däribland Tuans (1974) begrepp *”sense of place”*. Författarna menar att det finns en brist med begreppet på det vis att det *”[...] loosely refers to the idea that people have some positive affective sentiment for specific places”*. (Fredrickson och Anderson, 1999, s. 22) Enligt Murphy (1999) borde människan närma sig det vilda som hon närmar sig kulturen *”in the process of being rather than, or in addition, to a product”*. (Murphy, 1999, s. 9) Vidare framgick det av Murphys studie att media påverkar människans bild av det vilda. Här menar författaren att media har skapat en förhöjd förväntan på det vildas egenskaper och kvaliteter och att det vilda ofta skildras på en likriktat sätt. Vidare framkom det av Murphys studie att det vilda delvis associeras med spirituella kvaliteter (Ibid.). Fredrickson och Anderson (1999) tangerar aspekten då de i sin forskning belyser upplevelsen av det vilda från ett andligt perspektiv. Deras studie baseras på platsobservationer, intervjuer och deltagaranteckningar. Hälften av deltagarna fick besöka Grand Canyon i USA (fig 11) och den andra hälften en plats i Minnesota populär för sin natur och kanotmöjligheter.

Fig. 14. Gran Canyon colours © Wikimedia Commons, 2013.

Enligt Fredrickson och Anderson har en stor del av forskningen hittills fokuserat på aktiviteter i det vilda. Forskarna har därför valt att belysa rekreativa kvaliteter och det huvudsakliga syftet var att hitta egenskaper i det vilda som bidrog till en andlig upplevelse. Analyserna av studien visade att det finns specifika landskapskvaliteter som leder till andlig inspiration. Enligt deltagarna var det vilda förenat med en känsla av vördnad men samtidigt en känsla av fruktan. Vidare skriver författarna att deltagarna menade att distansen och kontrasten till civilisationen bidrog till en känsla av respekt och ett mystifierande av ett till synes orört landskap (Ibid). Liknande beskrivningar framkom i Kaplan och

Kaplans (1989) forskning: *"The wilderness inspires feelings of awe and wonder, and one's intimate contact with this environment leads to thoughts about spiritual meanings and internal processes"*. (Kaplan och Kaplan, 1989, s. 141)

Både Gran Canyon och Minnesotas natur bjöd enligt Fredrickson och Anderson (1999) på fysiska utmaningar och likt Kaplan och Kaplans (1989) studie *"A wilderness laboratory"* visade forskningen att deltagarna som till en början var okända för varandra stöttade varandra genom den stora utmaning som vildmarksvistelsen innebar. Samtliga deltagare upplevde någon gång rädsla och osäkerhet men de mest frekventa beskrivningarna var emellertid fredligt, obebott, lekfullt och något som innebar vederkvickelse (Kaplan och Kaplan, 1989). Kvaliteter som skattades högt var den direkta kontakten med naturen, stunder av ensamhet samt den prestigelösa atmosfär vildmarken bjöd på. En sedvanlig skildring av Gran Canyon var *"[...] The rich color and texture of the rock walls of the inner canyon"*. (Fredrickson och Anderson, 1999, s. 28).

DET VILDA- EN URBAN UPPFINNING?

I artikeln *Taming the Wilderness Myth* ställer sig Gomez- Pompa och Kaus (2006) kritiska till den västerländska åskådningen av vildmarken. Författarna anser att forskningen utgår från ett västerländskt rationellt tänkande och att åsikterna hos befolkningen på landsbygden negligeras. Författarna är skeptiska till att dagens miljöutbildningar lutar sig tillbaka på urbana elitistiska perspektiv. Gomez- Pompa och Kaus understryker att en utvärdering av tidigare och nutida forskning behöver skärskådas. Vidare ifrågasätts giltigheten av de allmänt accepterade miljösanningarna. Det västerländska perspektivet sätter den urbana människans åskådning i fokus och därför anser författarna att denna vetenskap bör hanteras varsamt. Enligt författarna är vildmarken en urban förnimmelse och det ligger en svårighet i att få ett övertygande forskningsresultat då inte den andra gruppen människor är inkluderade. Gomez- Pompa och Kaus vänder på perspektiven och ponerar att en människa som bor i tropikerna skulle kunna uppfatta staden som det vilda *"as a city dweller never looks at bricks, so the Indian never looks at tree"* är en talande och intresseväckande formulering. Vidare menar författarna att åskådningen av naturen är komplex och bör beskrivas och definieras utifrån lokala myter vilka torde vara närmare verkligheten än vetenskaplig kunskap. Gomez- Pompa och Kaus text väcker tankar kring de västerländska preferensstudiernas tillförlitlighet. Enligt författarna är dagens forskning för snäv (Ibid.).

MATEMATIK FÖRKLARAR FASCINATION FÖR DET VILDA

I följande text tangeras en alternativ infallsvinkel på preferenser av naturmiljöer. Enligt Hägerhäll et al. (2004), Hägerhäll (2008; 2012), Taylor et al. (2005) och Stamps (2002) låter sig preferenser även förklaras matematiskt. Den visuella aspekten av naturen har länge intresserat forskare. Enligt Hägerhäll (2008) föredras scener av naturen framför byggda miljöer. Hägerhäll skriver att naturen skapar en förbättrad koncentrationsförmåga och minskad stress. Vad som definieras som natur respektive stad grundas enligt Hägerhäll på grova uppskattningar. Författaren understryker att forskningen är begränsad då det kommer till mätbara egenskaper i naturen. Vidare beskrivs att många former i

naturen har en så kallad fraktal geometri vars centrala egenskaper är att deras mönster upprepas då de skärskådas i större förstoring. Enligt Hägerhäll är detta möjligt att mäta och den fraktala geometrin kan förklara fascinationen för naturen (Ibid.) Enligt Taylor et al. (2005) har naturens mönster sedan 1970-talet visat sig vara fraktala. Den vanligaste fraktalen i naturen är trädet och forskarna sammanfattar följande: *"Trees are an example of a natural fractal object. Although the patterns observed at different magnifications don't repeat exactly, analysis shows them to have the same statistical qualities"*. (Taylor et al., 2005, s. 91) Hägerhäll (2012) beskriver trädet som en uppbyggnad av större och mindre grenar som alla liknar varandra och återspeglas i trädet. Stamps (2002) skriver att fraktaler, estetik och natur är intimt sammankopplade och att det har varit så sedan Mandelbrot förklarade att det finns ett fraktalt ansikte på naturens geometri (Ibid.).

Det har tidigare framgått att uppskattade element i det vilda är klippor och berg. Kan dessa uppskattade element förklaras med matematik? Hägerhäll et al. (2004) refererar till Mandelbrot som matematiskt beskrev former som återfinns i naturen. Här exemplifieras berg och kustlinjer (Ibid.) Taylor et al. (2005) skriver att fraktaler på senare tid har kallats för *"the fingerprints of nature"* och *"the new aesthetics"*. Forskarna använder sig av en så kallad fraktal dimension (D) som ett mått på hur högt eller lågt ett visst objekt klassas i avseende på visuellt intryck. Enligt forskarna håller sig en låg preferens inom intervallen 1.1 - 1.2 och 1.6- 1.9 och en hög preferens mellan 1.3- 1.5. Vidare skriver författarna att en oregelbunden struktur och kantkonturer hos ett objekt ofta indikerar hög preferens. Enligt forskarna har därför en stor del av forskningen studerat kustlinjer och horisonter. Vidare skriver forskarna att studier inom arkitektur tittat närmare på siluetten av höga byggnader och det har visat sig att siluettens karaktär hade större påverkan på preferensen än fasadens komplexitet. Taylor et al. skriver att *"recent perception experiments [...] have investigated the impact of matching a city skyline to the background horizon formed by fractal mountains"*. (Taylor et al., 2005, s. 99) Horisonter av naturliga scener har visat sig vara fraktala, men de är beroende av naturliga objekts konturer. Enligt forskarna har bergets konturer en positiv påverkan på estetisk preferens (Taylor et al., 2005)

Fig. 15. Bild skapad av Agnes Nordin, 2014.

Hägerhäll (2012) menar att det som gör fraktaler intressanta är att de möjligen kan förklara det människan finner positivt i naturen. Det eventuella sambandet till naturens geometri kan bana vägen för att liknande effekter kan uppnås i urbana miljöer. Vidare skriver Hägerhäll att det av preferensstudier indikerats att det finns en universell dragning till fraktaler med medelhöga dimensioner, vilka är vanliga i naturen. Dessutom understryks att preferensstudier har kommit fram till att siluetter med medelhög fraktal dimension skapar det mest vakna avslappnade tillstånden (Ibid.). Men vad är då skillnaden på naturliga respektive konstruerade fraktaler (exempelvis en horisont av höghus)? Enligt Hägerhäll skiljer sig de naturliga fraktalerna från de konstruerade i avseende på att deras former är slumpartade och därför inte upprepas med exakthet i olika skalor. Hägerhäll (2012) förmodar att denna variation kan förklara naturens förmåga att vara återhämtande.

4. DET VILDA I STADEN

*Låt naturmiljön tränga in i tidens ekonomiska ramar.
Låt naturen bryta igenom stadens rationella fyrkant.
Stenens kraft och rörelse är en hälsning från vårt ursprung.
Den sköna blomman vilar stilla mot stenens tyngd. Känn dess stilla skönhet.
Öppna ditt sinne, bryt tankens vana, låt livet bryta igenom.
Du är här.
Nuet är alldeles stilla.
Rörelsen går rakt igenom.*

Mats Lindegren, 2013

4. DET VILDA I STADEN

Detta kapitel belyser hur det vilda tar sig uttryck i ett urbant sammanhang. Inledningsvis ges ett par exempel på hur det vilda gestaltas med växtlighet, därefter belyses ett mer konstnärligt skulpterande synsätt.

DET VILDA I PLANERING

Kowarik (2005) skriver om naturparken Südgelende i Berlin, en gammal järnvägspark som manifesterar den nya vildheten (eng *the new wilderness*). Den nya vildheten utvecklas enligt skribenten i postindustriella landskap (Ibid.) I början av 1980- talet var tanken att vegetationen skulle tas bort till förmån för en ny station (Ibid.). Detta resulterade i starka protester och enligt Kowarik och Langer (2005) blev det en konflikt om bevarande kontra rekreation och om det vilda kontra artdiversitet. Slutligen blev det en kompromiss vilken resulterade i en hybrid av de olika synsätten. Det ursprungliga uttrycket blev påverkat av design i form av exempelvis promenadstigar mellan de gamla järnvägsspåren (Ibid.) Kowarik och Langer ställer sig frågan om detta påverkade platsens prägel. Frågan låter sig möjligtvis besvaras av Bauer (2005), som studerat människans preferens för vilda inslag i staden.

Fig. 16. Bahnbrechend © Wikimedia Commons, 2006.

Bauer belyser vad hon kallar en andra vildhet (eng *secondary wilderness*). Författaren tar Schweiz som exempel där många naturvårdare idag propagerar för att landområden avsedda för jordbruk istället bör bevaras. Enligt Bauer har detta resulterat i att vildmarkens spridning är ett omdebatterat ämne i Schweiz. Jordbruk och skogsbruk kommer att minska mer och mer i Europa, och Bauer ponerar att många av dessa områden kommer att tas över av vildmark. Vad är den andra vildheten? Enligt Bauer uppstår den när mänsklig påverkan upphör och marken återgår till vildmark. Således berör inte debatten den primära vildmarken, den mänskligt opåverkade. Bauer skriver att debatten engagerar alltifrån politiker, beslutsfattare och naturvårdsorganisationer. Författaren betonar betydelsen av allmänhetens åsikter och menar att det är viktigt att deras röster blir hörda. Bauer undrar därför vilka föreställningar människan har om vildmarken och vildmarksområden. Stödjer eller motsätter sig allmänheten en spridning av den andra vildheten? Bauer beskriver en studie som undersöker attityder gentemot vildmarken. Studien gjordes på fyra olika platser i Schweiz, en skog nära ett nyexploaterat område, ett delta nära ett urbant område, ett övervuxet kultiverat område samt ett alpint vildmarksområde. I studien deltog bland annat lärare, biologer, jurister och jordbrukare. Attityderna som framkom av studien sammanfattar Bauer i de sju kategorierna skönhet, kontrast, diversitet, användbarhet, trygghet, det förflutna som referens och frihet från bestämmelser. Skönhet var en aspekt av vildmark som värderades högt och hade enligt Bauer ett nära samband med kategorierna diversitet och kontrast. De som i huvudsak värnade platsens artdiversitet tenderade emellertid att ha en negativ inställning till vildmark. En av deltagarna ska enligt Bauer ha uttryckt att ” [...] *without human intervention we would have only forest, because we want nature to be varied*”. (Bauer, 2005, s. 56) Kontrast var en högt värderad kvalitet i vildmarken och skribenten finner förklaringen i vildmarkens visuella motsats till ett vardagligt urbant landskap. En av deltagarna ska enligt Bauer ha beskrivit mötet med det vilda som en promenad in i en symfoni av Beethoven. Hur användarvänlig platsen var associerades med platsens rekreativa värde. Vidare beskrivs att de deltagare som främst uppskattade en rekreativ aspekt av vildmarken tenderade att klassa de ekonomiska vinningarna av naturen högre än naturen själv. De deltagare som tyckte att trygghetsaspekten var viktig betonade främst att trygghet skulle var säkerställd för allmänheten. Det var framförallt den äldre generationen och personer engagerade i naturfrågor som var negativt inställda till den andra vildheten. De ansåg att naturlandskapet är en produkt av tidigare generationers ansträngning och värderade därför kategorin det förflutna som referens högt. De med den mest positiva inställningen till vildmark uppskattade så lite skötsel som möjligt. Bauer delar in deltagarna i tre olika typer: konservativa vildmarksmotståndare, fritidsorienterade motståndare och vildmarksentusiaster. Den första typen ser det vilda som ett hot och motsäger sig därför det vilda i ett urbant sammanhang. För denna grupp var kategorierna trygghet, det förflutna som referens och användbarhet de högst värderade aspekterna. Den här gruppen såg det nya vilda som ett hot mot befolkade områden. Vidare ansåg gruppen att kultiverade områden var vackrare än områden som lämnats orörda. De fritidsorienterade motståndarna menade dock att det finns en risk att diversiteten går förlorad om människan inte ingriper i naturen. Den sista gruppen, vildmarksentusiasterna, har en förkärlek till den orörda naturen. De ser sig själva som en del av naturen och motsäger sig det traditionella naturvårdsperspektivet. Bauer (2005) sammanfattar de tre grupperna i en typologi (se fig. 14). I tabellen framgår att kategorin skönhet värderades högt av samtliga deltagare (Ibid.).

GRUPP	Konservativa vildmarksmotståndare	Fritidsorienterade vildmarksmotsåndare	Vildmarksentusiaster
KATEGORIER	Skönhet		
		Diversitet	
	Användbarhet		Kontrast
	Konstnad	Fritidsorienterat	
	Det förflutna som referens		Fritt från regler
	Trygghet		

Fig.17. Tabell modifierad utifrån Bauers (2005) Fig 2, "Typology of the human- wilderness relationship and the attitudinal relevance of the key categories in the human- nature relationship.", s.s. 59.

VILD VÄXTLIGHET

I Bauers (2005) typologi beskrevs relationen mellan människa och vildmark. En parallell tycks finnas mellan Bauers (2005) kategori *konservativa vildmarksmotståndare* och det motstånd mot det "nya vilda" som framkommer i Rinks (2005) text. Enligt Rink (2005) har vildmark i Tyskland blivit en paroll för stadsutvecklingsdebatten. Intresset för friväxande grönska väcktes vid en urban omstruktureringen i östra Tyskland där ett behov av nya användningsområden framkom. Författaren frågar sig om en urban vildhet är en givande och ekonomisk planeringslösning. Enligt Rink finns det en önskan hos stadsplanerare att det vilda i staden kan vara ett alternativ till vildmarksresor. Det vilda är även positivt från ett pedagogiskt perspektiv, det syftar enligt författaren till att stärka banden till naturen och frambringa en större miljömedvetenhet (Ibid.) Likaså Andersson understryker det pedagogiska perspektivet (Mortensen, 2005) . Enligt Andersson är det landskapsarkitekturens uppgift att visa att naturen är en del av staden (Ibid.)

Rink (2005) påstår att miljödebatten under 70- och 80-talet lade grunden till att begreppet miljö, i dagligt tal, förknippas med något negativt, såsom föroreningar. Dock uppfattas natur, i synnerhet vildmark, som något positivt. Rink reflekterar kring vilda inslag i staden och frågar sig om det gynnar eller missgynnar bilden av stadens gröna inslag. För att finna svar har författaren låtit en testgrupp ranka olika former av urban natur. Av studien framgick att en attraktiv urban natur bör vara fri från andra användningsområden, vara ostörd och fridfull och

ge en känsla av avskärmning. Studien tittade även närmare på vilka former av natur som uppskattas utanför staden. Det visade sig främst vara bergslandskap och platser långt bort från civilisationen. Vidare uppskattades platser med idyllisk prägel, fria från hotfulla inslag som skrämmande djur. Studien fick Rink att börja fundera kring det vildas plats i staden. Han anser att staden har en fin möjlighet att vara en *"surrogate nature"*. Med det menar författaren att staden kan efterlikna naturens uppskattade miljöer och på så vis ge invånarna ett tryggt alternativ utan skrämmande inslag (Ibid.). Vilka är stadens vilda inslag idag? Enligt Rink (2005) utgörs de av en speciell och omtvistad form av natur som definieras av spontan vegetation och ruderatmark. Ruderatmark är *"[...]/skräpmark, mark i närheten av bebyggelse, t.ex. avstjälningsplatser, gator, hamnar, bangårdar och ladugårdsbackar, vilka är rika på i första hand kväveföreningar."* (NE, 2014) Den här formen av natur har funnits i princip så länge som det har funnits städer (Rink, 2005.) Ett nytt inslag är det som belystes i kap 2, att låta det vilda finnas kvar på övergivna platser efter rivning och ombyggnation (Ibid.). Enligt författaren är denna vildhet en motsats till det kultiverade landskapet och till gröna och sterila platser i staden. Dock ställer sig Rink skeptisk till dessa inslag. Enligt författarna är det viktigt att det vilda uppfattas positivt av stadsbon och det bör därför, från ett planeringsperspektiv, motiveras med tydliga definitioner. Om det inte motiveras bör inslagen undvikas. Enligt Rink är det en falsk illusion att tro *"that one can fence off nature in the city and leave it to become gradually wild or simply enable it to become overgrown as an urban development policy."* (Rink, 2005, s. 79) Vidare anser Rink att den friväxande vegetationen ignorerar problemet med krympande städer och att vild växtlighet på områden som karaktäriseras av tomhet, förfall och rivning snarare stjälper än hjälper platsens estetik. Det vilda bör stötts av estetiska argument snarare än ekologiska. Således är Rink (2005) skeptisk till vilda inslag utan tydliga definitioner och konkreta ändamål.

Till skillnad från Rink (2005) belyser Gustavsson (2009) ett mer kontrollerat inslag av vildvuxen natur. Orsaken till varför vilda inslag i staden ofta uppfattas negativa av allmänheten beror enligt Gustavsson (2009) på urbaniseringen. Livet i staden innebär en risk för att levande processer känns främmande eftersom människan mestadels lär sig saker inomhus och det kan leda till att förståelsen för levande miljöer minskar. Gustavsson uttrycker en stor utmaning som landskapsarkitekturen idag står inför, att balansera det dominerande konceptuella tänkandet med naturens dynamiska karaktär (Ibid.) Gustavssons (1981) idé om naturinslag i staden är naturlika grönytor, vilket han beskriver som ett sammanfattande begrepp för en mängd olika friväxande grönytor, alltifrån slutna till öppna. En naturlig grönyta definierar Gustavsson vid en grönyta med stora likheter med vad som allmänt uppfattas som natur- likt naturen i sin vegetationsbyggnad. En sådan typ av plantering skapar förutsättningar för naturupplevelser, upplevelse av årstidsväxlingar, skugga, sol och vindskydd (Ibid.). Gustavssons (1981) kontrollerade inslag skulle förmodligen i Bauers (2005) typologi platsa i kategorin *fritidsorienterade motståndare*, som värnar diversitet och ett bibehållande av sällsynta arter (Ibid.).

Konijnendijk och Annerstedt (2012) anser att vild natur bör uppmärksammas som en sinnlig upplevelse. Forskarna använder sig av termen *transcendental*, ett filosofiskt begrepp som enligt NE definieras som *"[...]/de egenskaper eller grundbestämningar som går utöver de ändliga tingens kategorier och tillkommer varat som sådant."* (NE, 2013) Vidare bidrar det vilda till personlig utveckling och

stressåterhämtning och forskarna understryker att det vilda borde inkluderas i utvecklingen av stadens gröna platser (Konijnendijk och Annerstedt, 2012). Enligt forskarna används idag begreppet i en bredare mening där även urbana grönområden tas med i beräkningen (Ibid.). Tidigare har vildmarken ansetts som en plats helt opåverkad av människan. Vad skiljer då en vanlig urban grönyta från en urban vild grönyta? Konijnendijk och Annerstedt (2012) betonar att den senare är mindre skötselkrävande. Ett exempel på ett sådant område kan vara stadsskogar som uppkommit av sig själva på övergivna industritomter. Författarna refererar till Cronon (1996) och menar att den syn han belyste lever kvar än idag. Författarna syftar här på ambivalensen mellan vördnad och fascination (Ibid.).

THE HIGH LINE- EN URBAN VILDHET?

The High Line i New York (fig. 15) är ett konkret exempel på hur en övergiven plats ombildats till en attraktiv plats med hjälp av vilda inslag. Dock har den, till skillnad från de övergivna platser Rink (2005) beskrev, speciella arkitektoniska förutsättningar. Den amerikanska arkitektbyrån Diller, Scofidio och Renfro är arkitekttrion bakom the High Line i New York (SVT, 2014). Projektet, att göra om ett gammalt spår för godståg till park, är enligt arkitekttrion ett av de mest avancerade projekt i modern tid.

Fig. 18. High Line 20th Street looking downtown © Wikimedia Commons, 2010.

The High Line ligger tio meter ovan mark och det var först tänkt att det skulle rivas. Enligt arkitekten Ricardo Scofidio uppmärksammades platsen först då fotografier av the High Lines idylliska fält med vildgräs och träd visades. Till en början upplevdes platsen öde och ingav en känsla av fara. The High Line var motsatsen till en förskönad plats och den utgjorde en sida av staden som folket vanligtvis inte såg. Dock betonas detta som en kraftfull arkitektonisk effekt som accentuerar något magiskt. Vidare betraktas det gamla som något betydelsefullt och värt att bevara. Enligt Ricardo Scofidio hänfördes arbetsgruppen av naturens kraft och inspiration hämtades exempelvis från trottoarer där betongen spruckit och gräs trängt fram. Arkitekten beskriver designens syfte som ett synliggörande av kampen mellan stad och natur. The High Line är idag en plats där stadsbon kan stanna upp för ett ögonblick, hämta andan och flanera bland vildvuxen vegetation. Scofidio påstår att platsen medför att besökaren betraktar sin omgivning på ett nytt sätt (Ibid.). Hur kan projektet ha blivit så lyckat? En stor fördel kan vara att platsen ligger ovan mark. I dokumentären refererar arkitekten till Appletons Prospect refuge theory och menar att den går att applicera på the High Line. På platsen ges möjlighet för att både stå på höjden och överblicka området som att sätta sig på en mindre plats omgärdad av växtlighet och iaktta andra utan att bli sedd (SVT, 2014).

DET OFFENTLIGA RUMMET SOM MINNESPLATS

Av föregående texter tycks en tendens vara att vilda inslag fungerar bäst då de förhåller sig till något strukturerat och ordnat. Rink (2005) uttryckte ett behov av konkreta definitioner. The High Line skulle potentiellt kunna vara ett exempel. Innan fler exempel tas upp på hur det vilda tar sig uttryck i staden refereras Aspenström (2013). Aspenström (2013) belyser betydelsen av den offentliga platsens som en scen för minnen och tvetydighet. Han menar att platsens identitet stärks av att arkitekturen ger rum för omtolkning och tvetydighet. Platsen bör ha något bekant som skapar förnimmelser från förr, men även ha kvaliteter som gör att besökaren själv kan forma det som finns på platsen till sitt. Enligt Aspenström fodras strukturer och former öppna för tolkning. Det handlar om en möjlighet för besökaren att mentalt addera något till platsen. Författaren menar att en sådan plats likt ett konstföremål får upp ögonen även för andra platser. Aspenström liknar angreppssättet vid att studera just ett konstföremål:

”Det fodras att arkitekturens platser och rum inrymmer en viss tvetydighet, en viss otydlighet kring hur de skall betraktas och användas, eftersom de då kräver att människor tolkar det byggda på sitt eget sätt och engagerar sig själva för att ge den fysiska miljön mening, ungefär så som ett konstverk bjuder in betraktaren att skapa en annan verklighet”.

Aspenström, 2013

ATT EFTERLIKNA NATURENS PROCESSER

Rink (2005) och Gustavsson (2009) belyser stadens vilda inslag utifrån fritt växande vegetation respektive naturlika planeringar. Diller, Scofidio och Renfro använder ett annat angreppssätt (SVT, 2014). De inspireras av växtlighetens dynamik på ett mer arkitektoniskt vis (Ibid.). Aspenström (2011) belyser betydelsen av tvetydighet i design och betonar vikten av besökarens engagemang. Alla dessa angreppssätt syftar till att väcka upplevelser. Av kapitel 3 framgick att det vilda ofta förknippas med en känsla, med något subtilt. Subtila inslag som framkom var storslagna landskap med bergformationer och vyer som framkallade en närmast andlig känsla. Låter sig dessa subtila inslag förnimmas? I boken *Natural Pattern Forms* belyser Dubé (1997) ett annat sätt att närma sig naturen, genom dess former och mönster. Han beskriver naturens mönster på ett liknande sätt som Taylor et al. (2005) och Hägerhäll (2012), vilka pekade på att fraktal geometri har en positiv inverkan på människan. Dubé (1997) tangerar infallsvinkeln men belyser i huvudsak hur en designer kan närma sig naturen med hjälp av metaforer. Dubé uttrycker en förvåning över hur sällan metaforer används i design. Enligt Dubé är det en tydlig distinktion mellan användandet av språkliga metaforer och att tänka metaforiskt. För designern handlar det om att överge logiken av ett linjärt tänkande och istället ersätta det med intuition. Dubé menar att det kreativa förutsätter en förståelse för metaforer. I begreppet kreativitet ingår enligt författaren en förståelse för överföringar (eng *transfer*) (Ibid.). Vad menas? Dubé (1997) skriver att det handlar om att överföra essensen av ett objekt eller en plats karaktär till en modell. En designer bör eftersträva en modell ” [...] *that is a good analogue of the original*”. (Dubé, 1997, s. 5) Vidare anses att det kreativa tänkandet bygger på att uttrycka ett abstrakt koncept i fysisk form. Dubé ger ett konkret exempel på hur en designer kan efterlikna naturens årstidsväxling:

”By transferring the component parts of the seasons (day length, flowering, temperature fluctuations e.t.c. into appropriate lines, forms, textures, or colors, the designer can effectively convey their inherent meaning and interrelationships through symbolism”.

Dubé, 1997, s. 7

Även Andersson förhåller sig till naturens ombytliga karaktär vilket syns i hans imitativa sätt att arbeta (Mortensen, 2005). Han arbetar med att återinföra naturen i arkitekturen genom naturliga element som vatten, sand, jord och gräs. På det viset anser Andersson att naturens värden omdefinieras och utmanar människans uppfattning. Att tillvarata naturens dynamiska karaktär är väsentligt och Andersson lyfter fram det abstrakta tillvägagångssättet. Hans projekt i Fredriksberg är ett konkret exempel. Här arbetar Andersson med det föränderliga elementet vatten. Vatten har ingen färg och ingen doft med dess form förändras av klimatet och transformeras därmed hela tiden. I ena stunden är det hårt och i andra stunden mjukt och flexibelt. Vatten reflekterar solljus och dess rörelser skapar spännande ljud. I Fredriksberg har Andersson skapat ett artificiellt vattenfall, genom att låta vatten rinna ner längs en mur. Anderssons syfte är att formspråket ska göra stadsbon medveten om naturens föränderlighet och förhoppningsvis även väcka en nyfikenhet på att återupptäcka naturens kvaliteter. Våra sinnen blir uppmärksammande och vattnets oväntade stadier väcker minnen hos oss, anser Andersson (Mortensen, 2005).

Dubé (1997), liksom Andersson (Mortensen, 2005) belyser ett alternativt sätt att närma sig naturen. Om jag återgår till preferensstudierna (kap 3) så visade de bland annat att berg var uppskattade inslag i det vilda. Dubé (1997) tar upp detta element och frågar sig om formen av klippor kan fungera som modell i urban design. Dubé sneglar på asiatiska landskap och trädgårdar och menar att det finns mycket att lära från dem. Kina exemplifieras som ett land där naturen är en stor inspirationskälla. Där finns miniatyrlandskap av berg och grottor. Dubé nämner många exempel på hur både berg och klippor tar plats i trädgårdsgestaltning. Ett vanligt inslag i en kinesisk trädgård är Yu Yuan's imitation av mycket känd sandstensklippa. Detta tyder enligt Dubé på starka influenser av naturen och dess mönster (Ibid.)

Finns det västerländska exempel på hur subtila detaljer tar sig uttryck i design? Arkitekttrion Diller, Scofidio och Renfro har länge varit kända som svårbegripliga teoretiker med en frånvänd akademisk hållning (SVT, 2014). De arbetade först mer som konstnärer och blev efter det framgångsrika arkitekter. Deras till en början experimentella sätt att arbeta visade sig vara ett framgångsrecept. De anser att arkitekturen är akademiskt urvattnad och att konsten är en disciplin som bidrar till ett nytt sätt att betrakta tid och rum. Arkitekterna är kända för The Blur Building (fig. 16) , ett projekt i Swiss EXPO 2002 som förenar arkitektur, konst och teknik (Ibid.).

Fig. 19. The Blur Building © Wikimedia Commons, 2006.

Deras tanke var att skapa en förnimmelse av ett svävande moln på Neuchatelsjön i Schweiz (SVT, 2014). Ett avancerat system med högtrycksledningar tog upp vatten från sjön, renade det och sprutade ut det i form av ett moln som omslöt byggnadens stomme. En spång leder ut till byggnaden och när besökaren äntrar konstruktionen är det som att vandra in i ett moln (Ibid.).

NATUREN SOM SYMBOL

Lawrence Halprin är en känd amerikansk arkitekt som i sina projekt inspireras av naturen (The Halprin Landscape Concervancy, 2013). Intressant i detta sammanhang är att hans verk Seattle's Freeway Park (fig.17) är inspirerat av Yosemites landskap, Amerikas första vilda park. Halprin (1989) diskuterar urban design utifrån vad han kallar ett värdesystem. Han kritiserade sin samtida arkitektur och menade att arkitekter arbetar med offentliga rum utifrån ett alltför snävt perspektiv.

Fig. 20. Seattle's Freeway Park © Wikimedia Commons, 2011.

Halprin menar att den dominerande visuella aspekten inom arkitekturen resulterar i falskhet och ihållighet. Vidare framgår det av författaren att design av urbana miljöer bör vara genomgripande och ha ett multisensoriskt och ett holistiskt perspektiv. Om inte, är risken att resultatet blir Disneyfierade strukturer som saknar mening (Ibid.). Halprin betonar designens roll i staden och att den bör artikulera samhällets kulturella värdesystem. Vidare anser arkitekten att design bör ha inslag av poesi och symbolism och artikulera kulturens spirituella värden. Designers roll jämförs med en Shamans och Halprin menar här att designern *"can transform base materials into mystical touchstones"*. (Halprin, 1989, s. 62) Vidare skriver författaren att de mest anmärkningsvärda miljöer han upplevt är de miljöer som genom transformation uppvisar en manifestation av andliga värden. En bra urban miljö har enligt arkitekten kvaliteter som gör att människan upplever något inneboende i dem, en outsagdhets. En sådan miljö *"speak to us at a basic, human, archetypical level, revealing to us our latent human and spiritual values"*. (Halprin, 1989, s 64)

Frank Lloyd Wright (1867- 1959) var den mest inflytelserike arkitekten under Arts and Crafts- rörelsen och är känd för sina organiska och arkitektoniska verk (In- D- Media, 2010). En av Wrights mest kända byggnad finns i Pennsylvania och är Falling Water, ett hus som han lät bygga över ett vattenfall (Frank Lloyd Wright Foundation, 2012).

Fig. 21. Falling Water i Pennsylvania © Wikimedia Commons, 2013.

Falling Water kallas för Wrights mästerverk och exemplifierar hans organiska arkitektur (In- D- Media, 2010). På det viset vänder Wright på perspektivet, han tar in staden i naturen istället (Ibid.). På vilken sätt är Wrights verk relevant i detta sammanhang? Wright hade ett banbrytande sätt att betrakta arkitektur, för

honom var arkitekturen organisk och han influerades i synnerhet av naturens påverkan på människan (In- D- Media, 2010). Wright betonade att det inte i huvudsak var en fråga om naturens visuella aspekt utan den inre harmoni som tränger igenom den yttre formen (Ibid.). Wright menade att arkitekturen reflekterade dåtid lika mycket som nutid och framtid (Frank Lloyd Wright Foundation, 2012). Wrights mål var att skapa en arkitektur som belyste människans sociala, fysiska och själsliga behov. Arkitekten betraktade naturen som närmast själslig vilket återspeglas i hans åsikt om att arkitekturen bör vara en välsignelse åt landskapet (Ibid.). Varför blev Falling Water så berömt? Byggnaden är ett med naturen och talar till människan på ett djupare plan (In- D- Media, 2010). Vidare står verket för en enkelhet och en tidlöshet, samtidigt en djärighet och en dramatik, egenskaper som fångar människans uppmärksamhet (Ibid.).

Jansson (2011) berättar om ett nytt och spektakulärt inslag i Uppsalas botaniska trädgård. Där har konstnären och trädgårdsmästaren Mats Lindegren planerat en oas i form av ett fjälllandskap. Projektet vänder sig till alla, även de som inte tidigare har erfarenhet av fjällvärlden. Syftet med projektet är att visa allmänheten den skandinaviska fjällvärlden i en urban miljö. Landskapet består av stora klippblock och växter som minner om ett fjälllandskap. Jansson skriver att Lindegren hoppas på att det lilla fjälllandskapet skall ge ett dramatiskt och storslaget intryck (Ibid.) Uppsala Universitet (2009) skriver att platsen kommer bestå av 300 ton stenblock och att projektet kan ses som en hyllning till den uppländska naturen. Dessa volymer kommer inte att gå någon obemärkt (Ibid.).

5. ETT BERG KAN FÖRFLYTTA TRON

5. ETT BERG KAN FÖRFLYTTA TRON

Ljudet från trafiken och sorlet från folkmassan är påtaglig. Människor på cyklar svischar förbi och en gnisslande spårvagn rör sig bestämt in mot torget. Framför mig på trottoaren promenerar människor snabbt och målmedvetet. Alla verkar veta var de är på väg.

Plötsligt hör jag något oväntat- ljudet från porlande vatten. Ljudet ökar i takt med att jag rör mig framåt. Jag ser mig förvånat omkring, men lyckas inte härleda ljudets källa. Solen står högt på himlen denna dag. Lite längre fram på trottoaren har en grupp människor samlats. Med förundran i blicken tittar de in mellan två husfasader. En flicka pekar ivrigt upp mot hustaken och en äldre herre använder sin krycka som pekpinne. Med nyfikenhet går jag mot dem. Nu hörs ljudet tydligare. När jag kommer fram och ser det de ser blir jag hänförd. Framför mig, inträngd mellan fasaderna, möts jag av ett diabasblock bortåt tio meter. Blocket har vassa konturer och här och var växer mossa. Längs blockets kanter rinner vatten och på några ställen samlas vattnet upp i små gropar och blir stillastående. I vissa gropar har vattnet svämmat över. Det var ljudet från vattendropparna som hördes från gatan. Det måste ha varit inspelat och strömmat ut från dolda högtalare. Jag nyper mig i armen. Vad är det jag ser? Ett stycke vild natur mitt i staden. Jag tränger mig in mellan husfasaderna och tar mig till blockets baksida. Det är näst intill en sagolik och magisk stämning som infinner sig här. Staden känns mycket långt borta. Tänk hur ett berg kan förflytta tron.

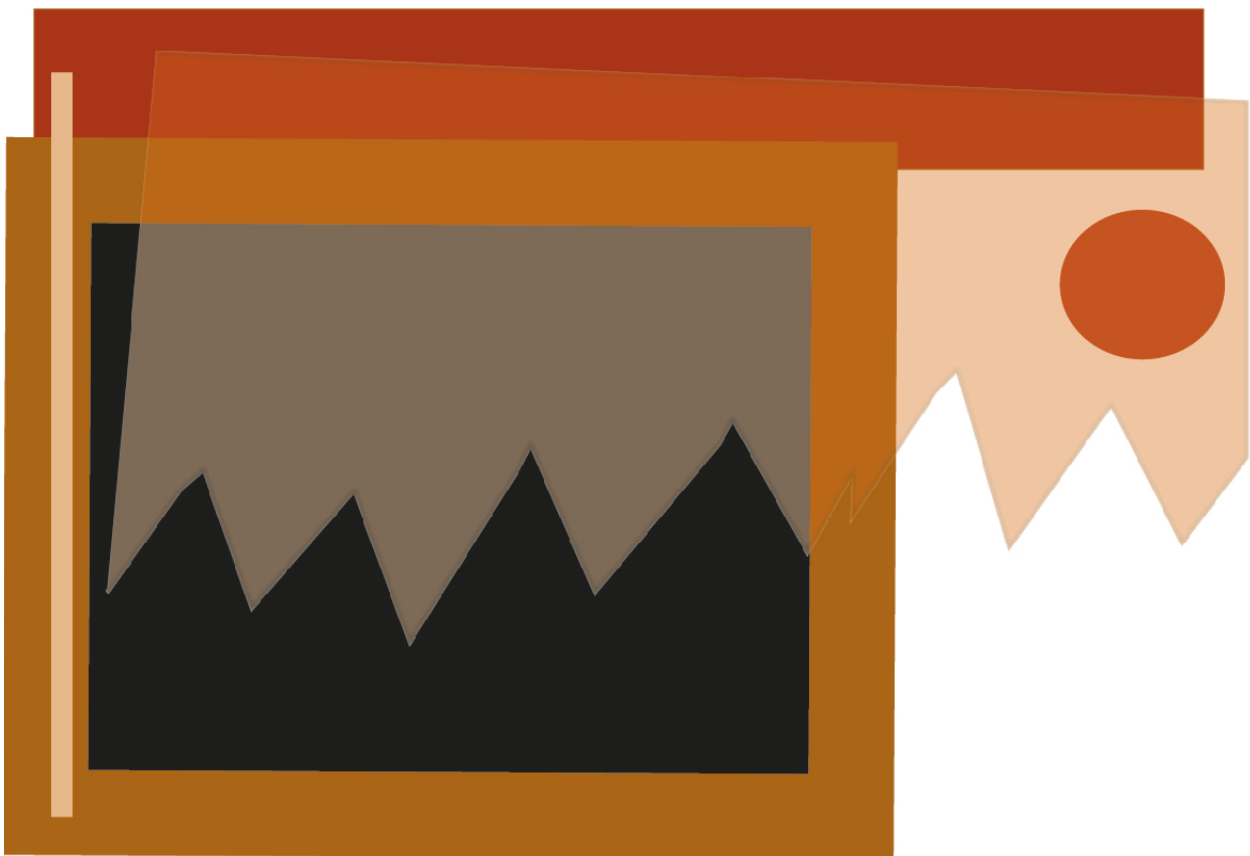

Fig. 22. Bild skapad av Agnes Nordin

6. AVSLUTANDE REFLEKTION

6. AVSLUTANDE REFLEKTION

Examensarbetet har undersökt det vilda utifrån ämnesområdena historia, miljöpsykologi och landskapsarkitektur. Den avslutande reflektionen är upplagd på följande sätt: först görs en reflektion kring arbetets metod och därefter kring underfrågorna: *hur konstitueras det vilda?*, *vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?* och *kan det vilda skulpteras med kulturens formspråk?*. Vidare dryftas huvudfrågan *vilka möjligheter har landskapsarkitekturen att skapa goda livsrum där det vilda låter sig förnimmas?* Sist formuleras slutsatsen och tankar kring vidare forskning inom ämnet det vilda.

Arbetets metod

Inledningsvis under rubrik *Examensarbetets tre ämnesområden* (s.15) beskrevs att respektive frågeställning i huvudsak belyses och besvaras av varsitt ämnesområde som i examensarbetet representerar olika kapitel. Tanken bakom detta system var att göra examensarbetets ämne, det vilda, överskådligt och att nå en transparens mellan frågeställningar, syfte, mål och uppsats. Dock, som det även nämnts i inledningen, är frågorna närbesläktade. Detta har resulterat i att exempelvis den första och den andra underfrågan till viss del går in i varandra. Syftet med den första underfrågan var att ta reda på vad som konstituerar det vilda. Det har av uppsatsen framgått att den första underfrågan till en större utsträckning än förutspått låter sig besvaras av andra kapitel, med betoning på kapitlet *Det vilda i upplevelsen* (s. 36).

Examensarbetet har som metoden (s. 18) och ämnesinriktningarna (s.15-18) beskriver varit utforskande och sökande. Under dessa rubriker beskrivs att frågeställningarna i huvudsak besvaras kronologiskt genom kapitlen, men att ämnesområdena till viss mån lämnar utrymme för andra inspel. Med andra inspel avses att skribenter från andra ämnesområden än historia, miljöpsykologi och landskapsarkitektur har kommit med i arbetet. Denna spretighet har påverkat resultatet på det vis att ämnet, det vilda, har haft möjlighet att belysas från ett bredare perspektiv. Konsekvensen av dessa kompletterande källor, som inte strikt följer ämnesinriktningarna, har blivit att viss litteratur i de olika kapitlen inte har varit lätt att spåra till ett specifikt ämnesområde. Detta kan i viss mån ha orsakat en förvirring hos läsaren i avseende på metodens trovärdighet. Emellertid har avsikten varit att referenserna i respektive kapitel ska tangeras det angivna ämnesområdet. För att ta ett exempel, Lawrence Halprin som används som referens i kapitlet *Det vilda i staden* (s. 58) är arkitekt men hans arbetssätt är relevant då han i sina verk inspireras av den vilda naturen.

Hade examensarbetet från en början haft ett uppgjort system där exempelvis endast källor från landskapsarkitektur användes i sista kapitlet hade resultatet förmodligen blivit ett annat. Då examensarbetet är tvärvetenskapligt har det funnits en poäng med att använda sig av kompletterande referenser. Genom att läsa texter av författare och forskare med andra bakgrunder än de angivna ämnesområdena har min förståelse av det vilda blivit större än vad jag i arbetets inledande fas hade väntat mig. Tack vare den öppna ingången till ämnet har

resultatet visat att det vilda tangerar många ämnen, ämnen relevanta för landskapsarkitektur.

Jag vill understryka att urvalet av källor, trots dess spretighet, inte har varit slumpmässigt. Examensarbetet har studerat det vilda från ett västerländskt perspektiv vilket inneburit en viss begränsning i avseende på vetenskapligt material. Det sista kapitlet, det vilda i staden, hade kunnat utvecklas betydligt mer om asiatiska källor hade refererats. I Kina är det exempelvis vanligt att använda element som väldiga block och klippor i urbana miljöer. Samtidigt har avgränsningen visat att landskapsarkitekturen i västvärlden har ett relativt smalt perspektiv gällande vilda inslag i staden. Det har framkommit att vilda miljöer ofta artikuleras med friväxande vegetation.

Det vilda är ett till synes utforskat ämne, vilket gjort att det har varit svårt att finna relevant material. Det hade varit betydligt enklare om ämnet varit mindre abstrakt, emellertid hade det då inte varit en lika stor utmaning.

1. Hur konstitueras det vilda?

Det har framkommit att det vilda har två sidor. Det beskrivs dels som något skönt och dels som något skrämmande. Schama (1995) belyste något intresseväckande, att vildmarkens storslagenhet har varit en scen skildrad av dåtidens ordkonstnärer. Även om dessa storstilade landskap inte bevittnats av läsaren är det möjligt att leva sig in i känslan som återges. Är beskrivningarna allmänmänniska? Det vilda konstitueras som nämnts av en polaritet. Av examensarbetet kan uttolkas att människor i alla tider både fascinerats, attraherats och känt en fruktan för det vilda. Denna till synes skräckblandade förtjusning uppenbaras i författarnas skildringar, men även i den enskilda människans beskrivning av vildmarksvistelser (LÄS kap Det vilda i upplevelsen, s.28). Framställningarna verkar bekräfta något allmänmänniskt. Dock ska poängteras att återgivningarna representeras av människor som lever i urbana miljöer. Skulle ett naturfolk tillfrågas skulle förmodligen inte det vilda företrädas av sublima landskap, utan troligen av stadens nedsmutsning av artificiella ljud och hårdgjorda ytor. Det kan därför, som Gomez -Pompa och Kaus (2006) menar, ligga en svårighet i att få ett övertygande forskningsresultat. Trots att examensarbetet förbiser naturfolkets synsätt är det en väsentlig aspekt som bör lyftas.

Är det vilda en historisk uppfinning? Av kunskapsinsamlingen att döma verkar det inte vara ett historiskt påfund. Människan tycks få en känsla av ödmjukhet i det vilda. Det sköna tilltalar människan och preferensstudierna indikerar en tidlöshet. Vistelser i det vilda beskrivs, då som nu, vara andrum från stadens jäkt och utan dessa torde människan förtorka i en urban miljö. Titta exempelvis på eskimåerna. I något sammanhang har jag fått höra att eskimåer som hamnar i fängelse försöker ta livet av sig, cementbunkern blir en alltför stor kontrast. Har människan levt och sett horisonten varje dag blir skillnaden outhärdlig. Av preferensstudierna kan skönjas att människan fördjupar sitt liv genom vistelse i

vilda miljöer. Hon tycks ha ett medfött behov av att uppleva det sköna. Appleton (1975) och Orians (1980) evolutionshistoriska teorier pekar på att människan har en naturlig dragning till miljöer som skyddar henne mot oinbjudna gäster. Platser som erbjuder utkikspunkter och gömställen föredras. Det finns en parallell till de vilda landskap Cronon (1996) skildrar, tillika de miljöer som Halprin (1989) i sin design inspirerats av. Vildmarkens landskap är lätta att överblicka och de påminner möjligen än idag om människans "vilda urhem".

Vidare har ett återkommande inslag i examensarbetet varit det sköna i det vilda. Vad är det sköna? Dubé (1997) menade att preferensstudier på naturskönhet ger en fingervisning om uppskattade kvaliteter men att skönhet är något ytterst subjektivt som ej låter sig definieras ur en allmänmänsklig aspekt. Jag hävdar inte att skönheten är översinnlig men däremot tror jag, likt Dubé (1997), att naturlig skönhet är ett fenomen som förenar kulturer. Estetik är karaktäristisk för oss människor och naturen genomsyras av en omdömesförmåga som väsentligen är den samma. Se exempelvis till hur djur och människor väljer partners. Skönhet är ideligen under diskussion och huruvida skönheten är en objektiv egenskap hos ett föremål eller om skönheten ligger i betraktarens öga är en filosofisk fråga som jag inte ger mig in i. Hur kommer det sköna i det vilda till uttryck i examensarbetet? Bevisligen genom subtila detaljer där berg, klippor och mossbekladda stenar är återkommande. Det verkar finnas en förkärlek för dessa ting, en uppskattning utan kulturella förebehåll. Det finns gemensamma nämnare i författarna Tuan (1974), Cronon (1996) och Johanissons (1984) skildringar. I olika skalor och sammanhang belyser författarna bergslandskap och klippor som objekt förknippade med det vilda. Vidare används stenen som metafor, inte minst i John Bauers verk där den är skogens troll förkroppsligad (Jönköpings läns museum, u.å.). Dessutom kommer stenen till uttryck i Halprins (1989) miniatyrlandskap av Yosemite och i Mats Lindegrens fjälllandskap (Jansson, 2012). Subjektivt eller objektivt så tar sig bevisligen det sköna uttryck i något statiskt. Detta diskuteras vidare under rubriken Skapad vildhet.

Ett annat tema i arbetet är att det vilda beskrivs som en antonym till staden. I vissa sammanhang förklaras det vilda som en motpol till civilisationen och i andra situationer som något otuktat och otryggt. Samtidigt som vildmarken skildras som skön beskrivs den samtidigt skrämmande. I det historiska kapitlet framgick att det vilda är ett svårdefinierat begrepp. Enligt Nash (1978) återspeglas det även lingvistiskt då det engelska substantivet framträder som ett adjektiv. Jag tycker mig se en liknande förvirring i det svenska språket. Synonymer till vild är otämd, tygellös, stormande, opåverkad, häftig och ödslig. Förra året läste jag kursen Design Project- site, concept and theory på SLU i Alnarp där några dagar tillägnades det vilda. Vi studenter skulle i modeller utforska hur ett stadsrum kunde få ett vilt uttryck. Jag minns att jag liksom mina medstudenter tolkade det vilda som ostrukturerat och inspiration hämtades inte sällan från djungelns vildvuxna karaktär. Det vilda ledde tankarna till något otuktat, mindre skött. Dock finns inga argument i examensarbetet som talar för att människan uppskattar vildvuxen vegetation. Det är därför inte märkligt att det vilda i urbana miljöer ses med skepsis. Det framgår att det vilda historiskt sett betraktats som en förvisningsort dit människan kom med rädsla

och fruktan (Cronon, 1996). Begreppets tvetydighet är slående. Hade det vilda betraktats med lika stor fascination ifall det utsagda och det skrämmande inte varit närvarande?. Gissningsvis attraherar det utsagda, likt det sköna människan. Det finns delar i examensarbetet som tyder på detta. Cronon (1996) redogjorde exempelvis för den kristna tron att om djävulen kunde påträffas i vildmarken kunde även Gud det.

2. Vad är det människan upplever positivt och negativt i det vilda?

Aspenström (2008) menar att urbaniseringen triggat en nostalgi. Personligen tror jag att urbaniseringen inneburit att det vildas kvaliteter fallit i glömska eller rent av förträngts. Vad grundas nostalgin på? Med utgångspunkt från preferensstudierna förmodas att det är själva upplevelsen som skapas i det vilda som den urbana människan lider brist på. På så vis är det inte enbart den fysiska vilda platsens frånvaro utan även de känslor som där framkallas.

Examensarbetet tangerade den nya vilda naturen och det framkom av Rink (2005) att den borde framhållas till en större utsträckning. Men går det att motivera en vildvuxen grönska? De nya vilda inslagen ligger långt ifrån hur det vilda åskådliggjorts historiskt och i preferensstudierna. Det finns bevisligen olika typer av vildhet men ska den uppskattas i urbana rum torde det första steget vara att fråga sig vilken vildhet som bör visas. Vildvuxen vegetation pekar möjligen på ett skrämmande förfall. Koole och Van den Berg (2001) skriver att kulturen har gjort det enklare för människan att hantera sina existentiella våndor och genom att utvidga avståndet mellan människan och naturen har människan underförstått bejakat sina fördelar som en symbolisk varelse vilket inneburit att hon inte längre omfattas av naturlagarna död och förfall (Ibid.). Det kan därför ifrågasättas om människan är redo för den nya vilda naturen i staden. Måhända känner sig människan sekundär i sammanhanget, vilket kanske skapar negativa upplevelser. Det vilda har framkommit som något sublimt, något upphöjt som i sin karaktär ej låter sig jämföras eller beräknas. Att vildvuxen grönska skulle tillskrivas något sublimt är tveksamt. Det är en utmaning för landskapsarkitekturen att återskapa en punkt av vildhet i staden, synnerligen om den i grund och botten inte är uppskattad. De nya inslagen av friväxande vegetation vinner inte gehör i preferensstudierna. Den engelska parken var ett framgångsrecept där naturen artificiellt visades genom kulturellt formspråk. Dock representerar den inte i synnerhet den vilda naturen, men det finns en viktig faktor att inspireras av: att lura människan att tro att hon befinner sig i naturen. Detta leder in på imitation av naturen som redan i antiken var konstens grundprincip. Imitation bör dock inte ses som en exakt representation, vilket verkar vara fallet för den nya vildheten. Att vildvuxen grönska är vild till sin karaktär må vara sant, men att den upplevs vild ställer jag mig utifrån preferensstudierna tämligen skeptisk till.

3. Kan det vilda skulpteras med kulturens formspråk?

Låt mig återkoppla till min personliga bakgrund där jag ställde mig frågorna: Är det vildvuxna det enda svaret på hur det vilda kommer till uttryck i staden? Kanske finns det fler uttryck, uttryck som inte är dömda att bemötas med ett avståndstagande? Det vilda tar sig uttryck på olika sätt. Det vilda tycks som nämnts enklast kategoriseras som vegetation. Det vilda utgörs av natur och att natur i staden är växtlighet förefaller ytterst logiskt. Dock har det av examensarbetet framkommit att subtila inslag som väldiga block och klippor är utmärkande egenskaper i det vilda. Jag tycker mig skönja två designriktningar, dels en åt det ekologiska hållet och dels ett sätt som imiterar naturens processer artificiellt. Halprins (1989) Freeway Park är ett exempel där Yosemite kommit till uttryck i kulturellt formspråk. Wright å andra sidan vänder på perspektivet, istället för att placera ett stycke vild natur i staden placeras det urbana i det vilda. Jag tycker mig av dessa arkitekter och även av den danske landskapsarkitekten Stig L. Andersson se en tendens till hur det vilda kan uttryckas på ett alternativt sätt. En intressant aspekt är att sten är ett uråldrigt material som formats av naturens processer under en tid som ligger bortom människans fattningsförmåga. Stenen är till skillnad från växtlighet stillastående och har ett relativt konstant uttryck. Subjektivt eller objektivt så tar sig bevisligen det sköna uttryck i något statiskt. Vegetation ändras med årstider och representerar naturens föränderliga karaktär. Emellertid är det en typ av natur som redan finns representerad och den tycks inte i lika stor utsträckning väcka vilda förnimmelser. Rink (2005) menade att staden har en möjlighet att verka som en "Surrogate nature", att förmedla det vilda utan skrämmande inslag. Som tidigare nämnts konstitueras det vilda av ett motsatsförhållande, därför torde det vara en poäng med att både det sköna och det skrämmande manifesteras. Måhända är det en grundförutsättning för att fascination ska uppstå. Kan ett sätt vara att plocka ut rysningen som tar sig uttryck i den engelska parken och transformera den till en vild punkt i staden? Det finns uttryck för detta i Uppsala botaniska trädgård där ett fjälllandskap återskapats i ett urbant sammanhang.

Varför bör det vilda artikuleras? Jag ser, med visst stöd av Rink (2005) och Stig L. Andersson (Mortensen, 2005), ett behov av att synliggöra och medvetandegöra naturens betydelse. I en alltmer urbaniserad värld finns en risk att vi avskärmar oss från naturen och indirekt även från vårt beroende av den. En skapad vildhet med betoning på upplevelsen av den kan bli ett avtryck i staden som resulterar i att stadsbon stannar upp en stund och reflekterar. Staden är en produkt av naturen och i staden har landskapsarkitekturen en viktig uppgift att värna naturens roll.

Hur betraktar människan det vilda idag? Samtliga källor indikerar att urbaniseringen resulterat i att kontrasten mellan stad och vildmark vuxit. Aspenström (2008) menar att det triggat en nostalgi och Ekman (2007) ser med dysterhet på hur skogens värden snart helt är förpassade till historiska skildringar. Jag har haft förmånen att tillbringa mina barndoms somrar på landet, nära skogar och sjöar. Ett par generationer fram i tiden, om inte redan idag, befärar jag att det finns barn som knappt vistas i skog och mark. För dem, liksom andra stadsbor, är skogarna stadens artificiella parker. Det vilda plockas

in i staden likt medeltida föremål som placeras i glasmontrar. Det är nu och inte sen som det vilda bör artikuleras.

Vilka möjligheter har landskapsarkitekturen att skapa goda livsrum där det vilda låter sig förnimmas?

Det har av examensarbetet visat sig att landskapsarkitekturen har möjlighet att skapa goda livsrum i staden som upplevs vilda. Dock har det uppenbarats att vildhet är ett subjektivt och svårdefinierat begrepp. Det må vara riktigt att kalla en plantering eller industritomt med okontrollerad grönska vild, emellertid är det en annan sak huruvida dessa platser skapar en förnimmelse av att befinna sig det vilda.

Med stöd av källorna i uppsatsen ställer jag mig kritisk till att vildvuxen grönska ger en upplevelse av det sköna i det vilda. Att skapa goda livsrum innebär att tillgodose flera aspekter, där trygghetsaspekten är av stor betydelse. Idag ser vi en vurm för nya vilda inslag i staden. The High Line (fig.15) är ett exempel, dock ifrågasätter jag om platsen ger en förnimmelse av att befinna sig i det vilda. The High Line förenar det strikta med det vildvuxna. Projektet har blivit vida berömt och tilldrar sig stor publik. Men är det vildhet som upplevs där eller snarare en fascination för en spektakulär transformation av en upphöjd järnväg? Jag var där för ett par år sedan och minns hur jag hänfördes av platsen. Jag tror att tjusningen beror på kontrasten mellan det oansenliga stadskvarteret och den upphöjda järnvägen. Att ta klivet upp på the High Line är lite som att äntra en annan värld. Jag vill påstå att the High Line är en djärv tolkning av den engelska parken. Platsens växtlighet kontrasterar i färg och form och istället för att blicka ut mot ståtliga trädgrupper och majestätiska solitärer är det skyskraporna som agerar blickfång.

Av preferensstudierna framgick att vistelse i det vilda är en kontrast till staden och ger en upplevelse av att befinna sig i en annan värld. På det viset närmar sig möjligen the High Line en vild förnimmelse. Jag tvivlar på om the High Line hade blivit en lika populär plats om det istället låg på gatunivå. Höjden bidrar nog med mer än man kan ana. Som tidigare nämnts har vissa uppskattade landskapselement såsom berg yppats i examensarbetet. Detta framkom inte minst av Appletons (1975) Prospect refuge theory. En utgångspunkt för att skapa goda livsrum som upplevs vilda torde vara att utgå från människans visuella föreställningar. Att snegla på andra discipliner kan vara behjälpligt. Dubé (1997) menar att en designer bör närma sig naturen med hjälp av metaforer och han lyfter fram betydelsen av att överföra essensen av en plats till en modell. Konsten är en disciplin som har allsköns formgrepp för att lura betraktaren. I detta arbete har inte konsten studerats, däremot har projekt av arkitekter och landskapsarkitekter som jobbar på ett artificiellt sätt belysts. The Blur Building (fig. 16) av Diller och Scofidio är ett exempel av en konstruktion med finessen att pumpa upp vatten och ombilda det till vattenånga förnimmelsen av att promenera genom ett moln.

Ett alternativ för landskapsarkitekturen kan vara att inspireras av andra element i vildmarken än vild vegetation. Det har framkommit att stora block och klippor

är uppskattade element. Att använda sig av dessa skulle kunna vara ett effektivare sätt att skapa goda livsrum som upplevs vilda.

SLUTSATS

Av examensarbetet har det framgått att det vilda konstitueras av en tvetydighet. Människan fascinerar av det vildas storslagenhet samtidigt som hon upplever det vilda förknippat med det utsagda och skrämmande. Den inneboende motsättningen löper likt en röd tråd genom litteraturen. Att skapa goda livsrum som upplevs vilda är möjligt, emellertid krävs en djupare studie i det vildas mening. I ett nutida planeringsperspektiv artikuleras det vilda av friväxande vegetation, vilket i preferensstudierna visat sig vara ett mindre uppskattat inslag. Ämnet landskapsarkitekturen att skapa förutsättningar för vilda förnimmelser bör det grundas på människans associationer till det vilda. Friväxande vegetation må vara vackert och leda tankarna till naturen, men bevisligen inte till vildmarkens magnifika vyer.

VIDARE FORSKNING

Det vilda har visat sig vara ett synnerligen intressant ämne att studera. Examensarbetet har utifrån ett västerländskt perspektiv utforskat hur det vilda konstitueras, upplevs och uttrycks i ett urbant sammanhang. Av undersökningen har det framkommit att upplevelsen av det vilda är förenat med mystik och ämnet tangerar inte sällan ett andligt perspektiv. Det hade därför varit intressant att utforska det vilda ur ett asiatiskt perspektiv. Dubé (1997) exemplifierar Kina som ett land där naturen är en stor inspirationskälla. Där finns miniatyrlandskap av berg och grottor (Ibid.) Berg är ett element som i examensarbetet visat sig vara förknippat med det vilda och det hade varit spännande att ta det ett steg vidare. Vidare hade det varit intressant att studera naturfolks åskådningar av det vilda och om uppfattningen av det vilda hos människor uppvuxna i staden respektive landsbygden skiljer sig åt.

7. REFERENSER

- Appleton, Jay** (1975) *The experience of landscape*. London: Beccles and Colchester
- Aspenström, Aron** (2008) Vild satsning i de urbana mellanrummen. *Svenska Dagbladet*, publicerad 12 oktober. Tillgänglig: http://www.svd.se/kultur/understrecket/vild-satsning-i-de-urbana-mellanrummen_1866551.svd [2013-12-27]
- Aspenström, Aron** (2013) Offentliga rum i samtal med invånarna. *Svenska Dagbladet*, publicerad 20 januari. Tillgänglig: http://www.svd.se/kultur/understrecket/offentliga-rum-i-samtal-med-invanarna_7839772.svd [2014-01-25]
- Bauer, N** (2005) Attitudes towards Wilderness and Public Demands on Wilderness Areas. I: Kowarik I, Kröner S (eds), *Wild Urban Woodlands*, Springer – Verlag Berlin Heidelberg, ss. 47- 66
- Bengtsson, Göran** (2013) Parken offer när staden förtätas. *Göteborgs Posten*, publicerad 31 mars. Tillgänglig: <http://www.gp.se/nyheter/debatt/1.1481143-parken-offer-nar-staden-fortatas> [2013-11-25]
- Bjurström, Per, Lindqvist, Gunnar, Börtz-Laine, Agneta och Holmberg, Hans** (1982) *John Bauer- En konstnär och hans sagovärld*. Höganäs: Bra böcker
- Blennow, A.M** (1995) *Europas trädgårdar- från antiken till nutiden*. Lund: Signum.
- Brady, Emelie** (2003) *Aesthetics of the natural environment*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Börtz- Laine, A** (1982) Bauer och bildtraditionen. I: Bjurström, P, Lindquist, G, Börtz- Laine, A & Holmberg, H (författarna). *John. Bauer. En konstnär och hans sagovärld*. Höganäs: Bra böcker, ss. 31-46.
- Cronon, William** (1995) Introduction: In search of Nature och The trouble with wilderness; or, getting back to the wrong nature. I: C, William (red.) *Uncommon Ground Toward Reinventing Nature*, New York/London: W.W Norton & Company, s. 23- 66 och s. 69-90.
- Daniel, T.C & Boster, R.S** (1976) Measuring Landscape Esthetics: The Scenic Beauty Estimation Method. *USDA Research Paper*, RM- 167, ss. 1-66. Tillgänglig: http://www.ideal.forestry.ubc.ca/frst524/03_danielboster.pdf [2014- 01- 03]
- Dubé, R.L** (1997) *Natural Pattern Forms*. New York: Van Nostrand Reinhold.
- Ekman, Kerstin** (2007) *Herrarna i skogen*. Värnamo: Fälth & Hässler.

Frank Lloyd Wright Foundation (2012) Life/Work. [online] [2014- 02-27]
Tillgänglig: <http://www.franklloydwright.org/iowa/about/Privacy.html>

Fredrickson, L.M & Anderson, D.H (1999) A qualitative exploaration of the wilderness experience as a source of spiritual inspiration. *Journal of Environmental Psychology*, vol. 19, ss. 21-39.

Gomez- Pompa, A & Kaus, A (2006) Taming the Wilderness Myth. *BioScience*, vol 42, ss. 271- 279. Tillgänglig: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/1311675?uid=3738984&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=21103639564163> [2014-01-07]

Gustavsson, Roland (2009) 'The touch of the world: dynamic vegetation studies and embodied knowledge', *JoLa: Journal of Landscape Architecture*, vol. 4 (1), ss. 42-55.

Gustavsson, Roland (1981) Natur- lika Grönytor i parker och bostadsområden. (Konsultavdelningens rapporter, ISBN 91- 576-0828-8.) Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet.

Halprin, Lawrence (1989) Design as a Value System. *University of California*, vol. 6 (1), ss. 60-67. Tillgänglig: <http://escholarship.org/uc/item/1zs9q4cm> [2014-02-15]

Hartig, T, Van den Berg, A.E, Hägerhäll, C.M, Tomalak, M, Bauer, N, Hansmann, R, Ojala, A, Syngollitou, E, Carrus, G, Van Herzele, A, Bell, S, Camilleri Podesta, M.T & Waaseth, G (2011) Health Benefits of Nature Experience: Psychological, Social and Cultural Processes. I: Nilsson, K, Sangster, M, Gallis, C, Hartig, T, de vries, S, Seeland, K & Schipperijn, J. (red.) *Forests, Trees and Human Health*. Springer, Berlin. ss. 127-168

Heyman, Erik, Busse Nielsen, Anders och Richnau, Gustav (2012) Liked, disliked and unseen forest attributes: Relation to modes of viewing and cognitive constructs, *Journal of Environmental Management*, vol. 113 (30), ss. 456- 466.

Härde, Mikael (2001) När döden blev en storaffär. *Populärhistoria*, publicerad 25 maj. Tillgänglig: <http://www.popularhistoria.se/artiklar/nar-doden-blev-en-storaffar/> [2014-08-28]

Hägerhäll, C.M (2007). Naturen i landskapsupplevelsen och landskapsupplevelsens natur. I: Johansson, M & Küller, M. (red.) *Svensk miljöpsykologi*. Författarna och studentlitteratur, Lund. ss. 209-226.

Hägerhäll, C.M, Purcell, T & Taylor, R (2004) *Fractal dimension of landscape silhouette outlines as a predictor of landscape preference*. *Journal of Environmental Psychology*, vol. 24, ss. 247-255.

Hägerhäll, C.M (2008) Om mönster i naturen. *Miljöforskning- Formas tidning för ett hållbart samhälle*, vol. 3, ss. u.s.

Hägerhäll, C.M (2012) Behovet av fler fraktala mönster i byggda miljöer. *Psykologtidningen*, vol. 4, ss. 26-29.

In- D- Media (2010) Frank Lloyd Wright's Fallingwater [video] <http://www.youtube.com/watch?v=HuZ0x5Qkgzg> [2014- 03-01]

Jansson, D (2011) Botaniska går tillfjälls. *Uppsala nya tidning*, publicerad september 2011. Tillgänglig: <http://www.unt.se/uppsala/botaniska-gar-till-fjalls-1477427.aspx> [2014- 02-20]

Jansson, M, Fors, H, Kristensson, E, Gunnarsson, A, Lindgren, T, Wiström, B & Norlin, M (2012) Trygget i bostadsområdets gröna utemiljöer. (Landskapsutveckling och landskapsarkitektur, Rapport 2012- 02-10). Alnarp: Sveriges Lantbruksuniversitet.

Johannisson, Karin (1984) Det sköna i det vilda. I: Frängsmyr, T. (red.) *Paradiset och vildmarken*. Stockholm: Liber Förlag, ss. 15-73

Jorgensen, Anna (2004) The social and cultural context of ecological plantings. I: Dunett, N & Hitchmough, J. (red.) *The dynamic landscape*. London: Taylor & Francis, ss. 293-324

Jönköpings läns museum (u.å) *Konstnären John Bauer- biografi*. <http://www.jkpglm.se/john-bauer/> [2013- 12-16].

Kaplan, R & Kaplan, S (1989) *The Experience of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press

Konijnendijk, C.C & Annerstedt, M (2012) Mellan fascination och fruktan- hur vild natur i urban miljö påverkar hälsa och välbefinnande. *Socialmedicinsk tidskrift*, vol. 89 (3) , ss. 232- 238.

Koole, S.L & Van den Berg, A.E (2001) Lost in the Wilderness: Terror Management, Actions Orientation, and Nature Evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 88 (6), ss. 1014- 1028.

Kowarik I, Langer, A (2005) Natur-Park Südgelende: Linking Conservation and Recreation in an Abandoned Railyard in Berlin. Kowarik I, Körner S (eds), *Wild Urban Woodlands*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2005, ss. 287-299

Kowarik I, Körner S, (2005). Preface. I: Kowarik I, Kröner S (eds), *Wild Urban Woodlands*, Springer – Verlag Berlin Heidelberg

Kowarik I, (2005). *Wild Urban Woodlands: Towards a Conceptual Framework*. I: Kowarik I, Kröner S (eds), *Wild Urban Woodlands*, Springer -Verlag Berlin Heidelberg ss. 1-32.

Larsson, Artur (2011) Gammelskogen snart bara i reservat. *Biodiverse*, nr. 4, ss. 11.

Lisberg Jensen, Ebba (2011) Skogens svårfångade värden. *Biodiverse*, nr. 2, ss. 15.

Magnusson, Erik (2012), Urbaniseras snabbast i EU. *Sydsvenskan*, publicerad 8 april. Tillgänglig: <http://www.sydsvenskan.se/sverige/urbaniseras-snabbast-i-eu/> [2013-11-26]

Mena- Berlin, D (2000) Genesis. I: Bra böckers lexikon. Bd. 9, ss. 294.

Murphy, P. Tony (1999). The Human Experience of Wilderness. *The Electronic Journal of Communication*, vol. 9, ss. 1-18.

Martinson, H (1963) Skogsberget. *Naturessäer*, ss. 264-265). Albert Bonnier Förlag.

Mortensen, Lars (2005) A walk with Stig L. Andersson. [video] <http://www.sla.dk/media.htm#video> [2014-01-20]

Nash, Roderick (1978) *Wilderness and the American Mind*, London: Yale University Press.

Nationalencyklopedin, hemsida, länken Etymologi, [online] Tillgänglig: <http://www.ne.se/etymologi> [2014-01-05]

Nationalencyklopedin, hemsida, länken Förnimmelse, [online] Tillgänglig: <http://www.ne.se/fornimmelse> [2014-01-22]

Nationalencyklopedin, hemsida, länken Hermeneutik [online] Tillgänglig: <http://www.ne.se/hermeneutik> [2014-01-07]

Nationalencyklopedin, hemsida, länken Sublim, [online] Tillgänglig: <http://www.ne.se/sublim> [2014-01-09]

Nordh, H (2010). *Restorative components of small urban parks*. Diss. Norwegian University of Life Sciences: Departement of Landscape Architecture and Spatial Planning.

Patel, Runa och Davidsson, Bo (2011) *Forskningsmetodikens grunder*, Lund: Studentlitteratur

Patterson, M.E, Watson, A.E, Williams, D.R & Roggenbuck, J.R (1998) An Hermeneutic Approach to Studying the Nature of Wilderness Experience. *Journal of Leisure Research*, vol. 30, ss. 423-452.

Rink, D (2005) Surrogate Nature or Wilderness? Social Perceptions and Notions of Nature in an Urban Context. I: Kowarik I, Kröner S (eds), *Wild Urban Woodlands*, Springer –Verlag Berlin Heidelberg, ss. 67-80

Sachet, Ameer (2008). *Trädplantering i tätorter*. Stockholm: Sveriges Riksdag. (Motion 2008/09:C429).

Schama, Simon (1995) *Skog landskap och minne*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Steg, L, Van den Berg, A, De Groot, J (2012) *Environmental Psychology: An Introduction*. Oxford: Wiley- Blackwell.

Sjöström, Ulla (1994) Hermeneutik- att tolka utsagor och handlingar. I: *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*, Red. Svensson, Per-Gunnar och Starrin, s. Bengt Lund: Studentlitteratur

Ståhle, Alexander (2008), Den hållbara staden är både tät och grön. *Svenska Dagbladet*, publicerad 21 december. Tillgänglig: http://www.svd.se/kultur/understrecket/den-hallbara-staden-ar-bade-tat-och-gron_2231003.svd [2013-11-20]

Taylor, R.P, Spehar, B, Wise, J.A, Clifford, C.W.G, Newell, B.R, Hägerhäll, C.M, Purcell, T & Martin T.P (2005) *Perceptual and Physiological Responses to the Visual Complexity of Fractal Patterns. Nonlinear Dynamics, Psychology, and Life Sciences*, vol. 9 (1), ss. 89-113.

The Halprin Landscape Conservancy (2013) Hemsida. Lawrence Halprin- The Halprin Landscape Conservancy. [online] [2014-03- 19] Tillgänglig: <http://halprinconservancy.org/lawrence-halprin/>

Thorsson, Sofia, Danielsson, Sara, Mårtensson, Fredrika och Larsson, Marie, (2012), Livsviktigt med grönska när staden förtätas. *Göteborgs Posten*, publicerad 27 april. Tillgänglig: <http://www.gp.se/nyheter/debatt/1.927217-livsviktigt-med-gronska-nar-staden-fortatas?m=print> [2013-11-27]

Tuan, Yi-Fu (1974) *Topophilia- A study of environmental perception, attitudes, and values*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.

Uddenberg, Nils (1995) *Det stora sammanhanget*. Falun: Scandbook.

Uppsala Universitet (2009) *Nytt Skandinaviskt fjäll 2012*. <http://www.botan.uu.se/sevardheter/fjall.html> [2014- 02- 28]

SVT, (2014) Varför inte? - arkitekter som tänker nytt. Dokumentär: K-Special.

